

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

STARI IN NOVI ODNOSI MED KULTURO IN POLITIKO

Odnos med kulturo in politiko je postal eden osrednjih problemov celotne naše družbe. To ni samo, kot je včasih videti, nekakšen ožji prestižni spor ali pa sodelovanje dveh poklicev — politikov in kulturnikov, ki se »naroda ne tiče«. Sedanji odnos med politiko in kulturo tudi ni samo zunanja, trenutno vzburkana površina, pod katero naj bi bilo povsem drugačno, umirjeno bistvo naših narodov. Odnos kultura — politika je eno osrednjih razmerij, ki so posebno na sedanji stopnji razvoja osrčje vseh družbenih področij od gospodarstva in samoupravljanja do najmanjše socialne celice.

Glede oblikovanja odnosa med kulturo in politiko smo na enem osnovnih razpotij, tako v vsakdanjem življenju kot v dolgoročni usmeritvi. Odločitev na tem razpotju bo imela bistvene posledice: sicer ne bo tako neposredno zadevala našega fizičnega obstoja in politične neodvisnosti kot v 1941. in 1948. letu, bo pa odločilna za prihodnjo intenziteto in globino naše revolucije.

Popolna samoprevara bi bilo mnenje, da je z umiritvijo »revialne krize« v 1964. letu tudi končno »umirjen« odnos med kulturo in politiko. Dejstvo je, da je del naše kulture bistveno zaostal in da ni bil ustrezno vključen v družbene procese. Taka neskladnost se je oblikovala desetletja vse od osvoboditve sem zaradi različnih, često divergentnih vzrokov: kot so na primer kulturo dušili do 1948. leta elementi administrativne uniformiranosti, tako jo je kasneje precej razkrajala družbena atomizacija, ko so v petdesetih letih začele delovati tudi nasprotno negativne tendence (individualizem, liberalizem, tradicionalni konservatizem).

Ker se je to nesorazmerje v razvoju dolgo poglobljalo in ni bilo temeljitih rešitev, se je moralo na koncu izraziti v vrsti spontanih manifestacij, od katerih so nekatere manj, druge bolj jasne ali izkripljene; pogosto tiste, ki so bile najvidnejše, niso bile tudi najpoglavitejše, a najpoglavitejše so večkrat bile manj opažene in razglašene.

Kljub posameznim uradnim izjavam v 1965. letu, da bi bilo potrebno temeljito popraviti položaj kulture, za sedaj še ni pomembnejših stvarnih zagotovil take vrste (finančnih, kadrovskih, institucionalnih). Na idejnopolitični ravni še vedno nimamo bolj celotne in obenem konkretne koncepcije o odnosu posameznih sfer — politike, ekonomike, prosvete, umetnosti, znanosti, filozofije. Še manj pa je znakov, da se iz osnovnih izvirov družbene moči taka koncepcija frontalno in energično uresničuje.

Pomanjkanje bolj enotne, izdelane koncepcije celotnega družbenega razvoja, posebno glede odnosov med politiko, gospodarstvom in nekaterimi področji kulture, je izrazito tudi pri izvajanju sedanje gospodarske reforme. Čeprav ne gre zanikati naprednosti osnovnih ciljev te reforme, je značilno, da v številnih primerih na nižjih in višjih ravneh govorijo o gospodarstvu kot popolnoma zaprtem in samozadovoljnem področju, medtem ko naj bi velik del kulture (šolstvo, znanost, umetnost) pač živel od tega, kar bo gospodarstvu ostalo v »proračunski obliki«. Večkrat prav danes obravnavajo celo kulturno-prosvetno sfero

kot del tistih družbenih »služb«, v katerih je potrebna samo šablonska »restrikcija«. Pri tem pa so nezadostne in prakticistične tudi tiste pasivne, četudi dobronamerne »obrambe« kulture, ki pozivajo, naj vendar delu kulture (npr. šolstvu) »ohranimo« sedanji položaj.

Ob takih pogledih grozi nevarnost, da se bo še bolj zaostriło zaostajanje dela kulture, namesto da bi to zaostajanje poskusili temeljito premostiti. S tem pa vse bolj raste nevarnost, da zavremo celotni družbeni razvoj skupaj s politiko in gospodarstvom.

Verjetno bi analiza pokazala, da so v določenih primerih tudi na omenjenih področjih kulture mogoče in nujne finančne restrikcije. Toda če bi temeljiteje analizirali naša dolgoročna izkustva in perspektivne potrebe naše družbe (npr. zaradi razvoja samoupravljanja in intenzifikacije gospodarjenja) in če bi iz takega širšega, konceptualnega vidika ocenjevali mesto nekaterih področij kulture, bi se najverjetneje (posebno če ne bi upoštevali samo položaja Slovenije, ampak celotne Jugoslavije) pokazalo, da je nujno ne samo ohraniti dosedanja »absolutni« položaj nekaterih delov kulture, ampak izvesti korenito prerazdelitev v njihovo korist.¹

Zaradi neizdelanosti koncepcije o povezavi družbenih sfer vladajo glede medsebojnih odnosov politike, gospodarstva, prosvete umetnosti, znanosti in morale še močno zakoreninjeni teoretični predsodki, ki so večkrat neposredni vzrok sedanjim neustreznim postopkom do dela kulture. Zato se zdi, da je danes praktično najnujnejše začeti diskusijo o teh poglobitnih nejasnostih. Taka diskusija pa more biti koristna tudi kot logični začetek razvijanja bolj vsestranske koncepcije o odnosih posameznih družbenih sfer, ki pa more seveda nastati samo kot rezultat sodelovanja ustvarjalcev na vseh teh področjih.

I

Praktični pomen teoretičnega preciziranja kulture in politike

Abstrahirajmo ozke interese, ki v današnjem svetu pa tudi pri nas večkrat stoje za deformiranimi pojavi o politiki in kulturi in ki so po pravilu osnovni motiv teh deformacij. Tudi kadar so definicije kulture in politike samo teoretično zmotne — brez posebnih interesov v ozadju — postajajo izhodišče škodljive prakse. Napačnosti ali pravilnosti teh definicij ne bomo dokazovali izčrpno, ampak predvsem s stališča njunih praktičnih učinkov. Pri tem pa nam bo samo družbeno izkustvo osnova za razmejitev in za povezavo pojmov o politiki in kulturi.

¹ Nekateri momenti, ki navajajo na sklep o potrebi prerazdelitve v korist določenih področij kulture (in ki bi jih seveda morala precizirati temeljitejša kvantitativna, predvsem pa kvalitativna analiza): materialno zaostajanje in velike kadrovske potrebe (posebno kvalitetne) v šolstvu, socialnem varstvu in izvenšolskem izobraževanju (število učencev v oddelkih je preveliko, večina šol dela v treh ali dveh izmenah, v šolstvu ni takih imobiliziranih investicij kot v gospodarstvu) in zato nezadostna kvaliteta izobrazbe in vzgoje, ki vse bolj odločilno vpliva tudi na celotno družbeno zaostajanje; skoraj dvajsetletno zaostajanje znanosti, posebno družbenih; nesorazmerno nizek dohodek številnih kulturno-prosvetnih delavcev, posebno za kvalitetne stvaritve.

Kultura ni vsako smotrno delovanje, ampak samo tako zavestno in kontinuirano obdelovanje, oblikovanje in oblikovanje katerega koli področja, ki je v skladu s človekovimi bistvenimi lastnostmi in potrebami. Kultura je torej tisto aktivno prilagajanje stvarnosti — skupaj s človekovo vsebino — človekovemu bistvu, ki nujno razvija tudi samo to bisto, posebno pa njegovo ustvarjalnost. Kultura je zato sinonim sorazmerno celotnega, vsestranega humanizma (in ker se ta humanizem šele poraja, ne moremo trditi, da je kulturnost v človeku in človeštvu že prevladala).

Primerjalna analiza praktičnih posledic nekaterih aktualnih definicij kulture še posebej odkriva življenjski pomen pravilnega definiranja in praktično neučinkovitost preširokih, enostranskih ali medlih definicij kulture.

Ekskluzivno zoževanje kulture na znanost, umetnost in prosveto, ki se včasih pojavi tako v profesionalno-kulturniških kot v političnih krogih, meni, da ekonomika in politika ne moreta postati kulturno področje, da ne moreta biti predmet človekovega ustvarjalnega delovanja. Zato vsebuje tako ozka definicija kulture absoluten, dualističen prepad in nepomirljiv spopad med znanostjo, umetnostjo, prosveto na eni in gospodarstvom ter politiko na drugi strani, implicira večni, tragični nesporazum med politiko in kulturo in tudi antropološki pesimizem, saj naj bi bila politika in gospodarstvo že po svoji naravi obsojena na umazanost in živalskost, kultura kot nekaj neskončno vzvišenega in čistega pa načelno nezdržljiva z njima.

Če nasproti tej ozkosti vključimo tudi politiko in gospodarstvo med mogoča področja kulture, ki jih je človek deloma že podredil svoji ustvarjalnosti (npr. določeni aspekti meščanske, posebno pa socialistične demokracije), se odpro tudi sami kulturi mnogo realnejši horizonti, vsa njena mogoča področja. Taka širša definicija kulture, zasnovana tudi na izkustvu, kaže, da razvoj katerega koli posebnega področja — bodisi politike bodisi prosvete itd. — odpira možnosti hitrejšega napredka drugega kulturnega področja in pospešenega razvoja v celoti.

Pri tem je posebno politika tista ključna pozicija, na kateri se v današnji stvarnosti še vedno odloča o zmagi ali porazu kulturnosti in humanizma; ne zato, ker bi bila politika nekaj vzvišenega, ampak zato, ker odloča o bistvenih, najpomembnejših človekovih odnosih. Če v politiki tako prevladuje nekulturni, parazitski monopolizem, kot še prevladuje v delu sveta, potem je še vedno bistveno ogrožena kulturnost v celoti, potem je kulturna prihodnost človeštva še povsem negotova. Ne samo da je pollaščevalni monopolizem — kapitalizem, imperializem, birokratizem — nespojljiv s kulturno ustvarjalnostjo in da lahko danes bolj kot kadarkoli poprej uniči že ustvarjeni kulturni fond, temveč je njegovo bisto prav v podrejanju in deformiranju kulture. Monopol kakršnekoli oblike je vedno monopol nad določenimi dobrinami. Ker pa je največji del dobrin plod dela (kulture), vsak monopol ve, da je pogoj njegove eksistence prav obstoj kulture, toda samo podrejene kulture in zato nujno zmalicene.

Iluzija, ki kulturo definira kot vzvišeni aristokratizem, je nastala prav v tistem delu vrhunske kulture, ki je bil najbolj podrejen monopolu. Dvorni, cerkveni, režimski in salonski pesniki, filozofi, znanstveniki in dvorni svetniki, ki so bili podrejeni oblastniškemu in posestniškemu monopolu, večkrat niso videli svoje podrejenosti, ampak so se samo čutili, da so skupaj z vrhom monopola vzdignjeni nad ljudstvom in ločeni od njega. Iz tega je nastala iluzija o nad-

zemeljski vzvišenosti kulture, o tem, da je njeno bistvo »čista duhovnost«,¹ ki je potem zaživela relativno samostojno življenje. Ta iluzija o »čisti duhovnosti« kulture je kasneje zajela res širše kroge, preživela tudi svoje zgodovinske izvore, saj ima še druge, ne pa samo razredne korenine (npr. v delitvi dela na umsko in fizično).

Trditev, da je kulturnost v materialno-gospodarski sferi nemogoča, je samo druga stran privida o »čisti duhovnosti« kulture, ki naj bi bila zato mogoča samo kot umetnost, znanost, filozofija in morala. V zgodovinsko-političnem pogledu pa ta privid postavlja visoko pregrado med ustvarjalci »duhovne« in »materialne« kulture in onemogoča njihov skupni nastop proti monopolizmu, ki podreja vse kulturne sfere od gospodarstva do umetnosti. Pogosto so neznani, domiselni ustvarjalci materialne kulture (obrtniki, kmetje, delavci) bili s svojimi prispevki vsečloveški kulturi — tudi duhovni — visoko nad tistimi profesionalnimi »duhovnimi« akterji, ki so bili epigoni ali nazadnjaško usmerjeni. Tak zaključek ne izhaja iz sentimentalnega ali politikantskega oportunitizma do ekonomskih ustvarjalcev, ampak iz doslednega definiranja kulture, ki je zasnovano na zgodovinskem izkustvu človeštva: sinonim resničnega človekovega napredka je bila humanistična ustvarjalnost na katerem koli področju, negativno pa je delovala na ta napredek parazitska in monopolistična drža tudi na »najbolj zvišenih« področjih, kot sta umetnost in znanost.

Vendar pa sodobna socialistična politika večkrat ne vidi, da se v ekonomsko-materialni proizvodnji z njenim tehničnim razvojem (avtomatizacija in podobno) sfera kulturnosti neizbežno zožuje, ker so ustvarjalne možnosti večine zaposlenih izredno zmanjšane s samo tehniko proizvodnje (v glavnem samo nadzor nad stroji, reduciranje večine industrijskega dela na nekaj preprostih gibov). Zato je eden neposrednih političnih imperativov sodobnega socializma, da odpira vse širše možnosti kulturnega delovanja zunaj neposredne tehnično-gospodarske proizvodnje — sicer bo imanentna potreba človeka po kulturnosti prišla v spopad z uradnim sistemom. Izvirni greh industrijske, avtomatizirane proizvodnje ni v tem, kot mislijo nekateri kulturniški delavci, da ne proizvaja samo zaradi ustvarjalnosti, ampak tudi za potrošnjo. Človekova ustvarjalnost ni mogoča brez potrošnje, in to čimbolj kulturne potrošnje, zato sta kulturna proizvodnja in kulturna potrošnja dva medsebojno pogojena pola. Odtrgata in zmaličita se šele tedaj, če družba proizvaja *samo* za potrošnjo nižje vrste.

Ceprav obstoje tudi v sami tehniki moderne materialne proizvodnje rezerve za večjo ustvarjalno udeležbo proizvajalca, bo pa ta vse učinkovitejša le s čim večjim eliminiranjem in poenostavljanjem večine udeleženega živega dela. Zato pomeni moderna materialna proizvodnja vse manj *samo* kulturno ustvarjalnost, vse bolj pa pomeni nujen in prvi *pogoj* te ustvarjalnosti. Čimbolj učinkovita, mehanizirana in avtomatizirana proizvodnja materialnih dobrin je samo tedaj smrt kulture, če je edini cilj. Ta proizvodnja pa je nujni in prvi pogoj kulturnega razcveta, če je v politiki koncipirana kot postopno osvobajanje človeka od zasužnjevalnih oblik dela za fizično eksistenco, kot preskrba vse večjih možnosti

¹ Vrednost »dvorne« kulture je velikokrat bistveno prerasla njeno zavest o sami sebi. Tudi ta zavest ni bila statično konservativna, saj se je preraščala vse do revolucionarne negacije monopola. Ne želimo torej absolutno negirati vrednosti »dvorne« kulture, ampak samo iščemo realne vzroke iluzije o »čisti«, »duhovni« vzvišenosti, (ki pač ni bila edina zavest katerekoli vrhunske kulture).

za ustvarjalnost in kot proizvodnja vse več sredstev kulturnega delovanja. Razvoj tehnike omogoča, da ima vse širši krog ljudi ne samo dobrine, potrebne za fizični obstoj, ampak prav tiste, ki so neposredno potrebne za kvalitetno kulturno aktivnost (na primer sredstva in instrumenti umetniškega in znanstvenega ustvarjanja).

Del kulturniških delavcev ne more izkoristiti vseh možnosti za afirmacijo kulture, ker ga pri tem ovira predsodek, da je kakršnokoli ekonomiziranje nekaj antikulturnega, da je ekonomiziranje samo drobno, prestrašeno računarstvo. Tako gledanje je posledica bodisi privilegiranosti dela kulturnih ustvarjalcev (ki se jim ni bilo treba zanimati za ekonomske osnove in svoj čas) bodisi izraz — zlasti pri siromašnih narodih, kot je bil slovenski — takega neadekvatnega dohodka kulturnega delavca, da je bila ustvarjalnost mogoča samo ob skrajni askezi, ob pripravljenosti na samouničenje. Ekonomizacija, ki naj omogoča čimboljše humanistične učinke in ki naj prepreči nepotrebno razmetavanje ustvarjenih vrednot, je samo sestavni del kultiviranja kulture (smiselno razpolaganje z materialnimi sredstvi, smiselna organizacija kulturnega dela, smiselni plasma njegovih proizvodov).

Eliminiranje politike in gospodarstva iz definicije kulture ima večkrat različna, celo nasprotna izhodišča,

Za oblastniške nazore sta samo politika in ekonomika prava zgodovinska ustvarjalnost, ki ji je kultura (omejena na znanost, umetnost in prosveto) samo za spremljevalca in okras. Ne vidijo pa, da sta ustvarjali samo tista politika in ekonomika, ki sta prilagojeni in dinamični del širše humanistične ustvarjalnosti in ki omogočata in pospešujeta celoten razvoj človeka. Kakor hitro politika in ekonomika postaneta sami sebi namen, se že spreminjata v oblastništvo in ekonomizem.

Politika, ki želi biti napredna in socialistična, se pa ne zaveda, da bo tudi sama vedno dobivala pomembne in trajne sposobnosti in vsebino od drugih kulturnih sfer, je kratkovidni in suhi prakticizem, ki hitro zgubi napredni in živi politični zamah. Podcenjevanje umetnosti, znanosti in prosvete kot nekakšnih drobnjakarskih, »nezgodovinskih« dejavnosti, češ da ne sežejo politično-ekonomski epiki niti do kolena, bi bilo posebno pri nas nadvse tragična zabloda. Prav naša revolucija je pomenila čudovito sintezo »duhovne« kulture s politiko. Tista čustveno-idejna napetost, ki je 1941. leta dala tak sijaj in intenzivnost osvobodilnemu boju, ni nastala trenutno, iz nič ali pa zaradi spretnega političnega manipuliranja, ampak so jo snovali stoletja pred tem tudi slovenska umetnost, slovenske kulturne organizacije in kulturni delavci. Vse do pojava Komunistične stranke Slovenije je za duhovno snovanje prihodnje revolucije bila »nepolitična« kultura daleč zaslužnejša od takratne uradne politike. Saj je skoraj osnovnošolska resnica, da sta bila Prešeren in Cankar tudi kot politika — seveda ne z udeležbo v takratni dnevni politiki, ki ni bila vredna človeka večjega formata, ampak s svojim pojmovanjem in oznanjevanjem svetovnih političnih tokov in specifičnega slovenskega mesta v njih — visoko nad mnogimi klerikalnimi in liberalnimi politikanti, pa tudi nad svojimi političnimi somišljeniki. Prav tako je naravno in v najhujši preizkušnji dokazano, da je naša narodna revolucija tudi zato mogla postati politični akt, ki je zajel in izrazil vse najboljše v slovenskem narodu, ker sta prej nastali v celotnem narodu — tudi v obeh »klasičnih« političnih taborih — nova diferenciacija in nova sinteza ter sta od parazitskih elementov odtrgali vse, kar je bilo kulturno vrednejšega na

kateremkoli področju (na socialno-političnem, umetniškem, znanstvenem, ljudskokulturnem) in vse te kulturne sile začeli zavestno združevati v enoten političen tok.

V zvezi z vsemi temi izkušnjami je zelo anahronističen pomislek — ki še danes večkrat razbija enotno fronto kulturnih sil socializma — da je inteligenca, posebno pa humanistična, po svoji večni naravi samo nekakšen sredinski, omahljiv element in povsem negotov zaveznik proletariata. Pri tem pa pozabljamo na zgodovinske, še danes aktualne konstante. Velik del slovenskih intelektualcev se ni pred letom 1941 približal proletariatu samo po svojem ekonomskem položaju — kar je pač splošna zakonitost, posebno izrazita v vseh ekonomsko zakasnelih in politično podrejenih narodih — ampak je bil še posebno ogrožen, ker je bil prav slovenski narod stisnjen med dva močna, zakasnela in zato v intenzivno prodiranje usmerjena in nacionalno skrajno nestrpna imperializma. Tudi kadar pri teh močnih sosedih ne vladajo totalitarno-fašistični režimi, ki nas neposredno fizično ogrožajo, ampak meščansko-parlamentarni in podobni režimi, tudi takrat so bili procesi naše denacionalizacije — in so še lahko — izredno intenzivni (na primer: denacionalizacija na Koroškem pa tudi na Stajerskem in v drugih delih v stari Avstriji ali pa na Koroškem po prvi svetovni vojni). Samo če smo povezani s svetovnim antiimperialističnim, socialističnim gibanjem, samo s svojo državnostjo se moremo upreti takim procesom.

Za tako progresivno, socialistično politiko se objektivno zavzema tudi vsak slovenski intelektualec, saj očitno z zginjanjem naroda zginja tudi možnost, da obstaja kot intelektualec, kot kulturni delavec. Če kljub svojemu objektivnemu položaju slovenski kulturni delavec ni neomadeževani arhangel socializma in če se pri delu inteligence pojavljajo tudi idejnopolitične nejasnosti, ni to prav nič izjemnega. Saj so se dezorientacije pojavljale v vseh razredih, ki so doslej v zgodovini bili objektivno zavzeti za napredek; avantgardni revolucionarni politiki ni ostalo pač nič drugega, kot da vedno znova te objektivne interese dokazuje, odkriva, oblikuje in aktualizira.

Oblastniškemu izločanju umetnosti, znanosti in prosvete iz »zgodovinske«
ustvarjalnosti na videz nasprotuje, vendar pa je zelo blizu »kulturnopolitično«
pojmovanje. To politiko in ekonomiko apriorno ločuje od ostale kulture, vendar zato, ker meni, da je kulturnost po svoji naravi predvsem nežnostna »finost«
(ali pa celo »lepo vedenje«, ker je pač prazen privid kulture), medtem ko naj bi bila politika in ekonomika samo področji zgodovinsko-praktične brezobzirnosti in učinkovitosti. Po takem »kulturalističnem«
pojmovanju sta torej kultura in politika rezervirani za določene nasprotne duhovne konstitucije, za nasprotne tipe ljudi, za »kulturnike«
in »politike«.

To pojmovanje pa je samo odtенок aristokratskega pojmovanja, da je kultura v bistvu nadzemeljska duhovnost. Ti nazori implicirajo tudi koncepcijo o kulturi kot nemoči, blagi neodločnosti. Če je kultura ustvarjalnost, potem ni njena karakteristika sentimentalna medlost in boleznost, ampak narobe, odločnost v izbiri ciljev in v sprejemanju vseh konsekvenc, tudi »porodniških bolečin«
in naporov, potrebnih za tak ustvarjalni akt, ki je v določenih okoliščinah najpomembnejši za humanistični napredek. Progresivne, a nasilne revolucije so bile in so še — z vsemi neizbežnimi hudimi posledicami, ki spremljajo odgovoren revolucionarni boj — veličastni in vseobsežni kulturni akti, ki so odpirali nove možnosti celotni kulturi: operacija neozdravljivega mesta, ki jo izvede moderna medicina kljub trenutnim bolečinam, je kulturnejša kot padar-

stvo, ki blaži bolečine tega dela, pa se ob njem gniloba vse bolj razrašča. Kultura ni brez ostre odločnosti, saj je uvod v vsak intenzivni ustvarjalni akt jasna odločitev o njem, jasna usmeritev vseh sil; je nezdružljiva z osladno občutljivostjo za bolečine, ki neizbežno spremljajo porajanje novega, resnično ustvarjalnost.²

Definicija, da je politika vsa tista aktivnost, ki je usmerjena na odločanje o bistvenih družbenih vprašanjih, je po mojem mišljenju v skladu z zgodovinskim izkustvom in lahko razreši tudi številne nesporazume na relaciji politika—kultura. Oziroma obrnjeno: ozke teoretične definicije politike, ki so zaradi nerazvitosti marksistične politologije pogoste in ki jo omejujejo samo na eno njeno stran, dezorientirajo tudi kulturno prakso.

Eden tipičnih predsodkov v današnjih diskusijah o politiki (ki ga imajo tako nekateri marksistični kot številni nemarksistični znanstveniki), reducira politiko na oblast, na državo, na družbeno moč.³

Ta predsodek pa dopolnjuje drugi: da je politika samo politikantstvo, samo pritlikavo kombinatorstvo za doseg in delitev drobnjakarskih monopolčičev. Res je v monopolistično-posestniški družbi, ki je v zgodovini prevladovala in ki je v današnjem svetu še močna, politika po obliki predvsem organizirana sila, je družbena moč, poosebljena v državi kot organiziranjem nasilju, saj je brez tega nasilja nemogoče obdržati monopol. Če se razmišljanje zaustavi že ob tem dejstvu in ga absolutizira, nastane predsodek, da je politika po svoji naravi samó poosebljeno zlo skupaj s politikantstvom, ki je tako zlo in umazanija na drobno. Iz tega sledi sklep, da mora večno ogrožena kultura samo bežati od tega zla ali pa je v najboljšem primeru mogoča samo zasilna koeksistenca kulture s tisto politiko, ki je najmanjše zlo.

Zgodovinska izkušnja (ne samo normativna želja, kaj »naj bi politika bila«) kaže, da je politika že doslej bila nekaj širšega od oblasti in države in da se delež oblasti v njej more bistveno zožiti in spremeniti. Velik del faktorjev v zgodovini, ki jih vsakdo prizna za izrazito politične (revolucionarno-opozicijske stranke ali pa osvobodilnega gibanja, ki so po drugi svetovni vojni zajele večino človeštva), ni bil sestavni del vladajočega sistema, so pa težili k spremembi bistvenih družbenih odnosov. Prav zato so bila ta gibanja tako izraziti politični kot kulturni faktorji, saj so ustvarjala nove družbene odnose. Tudi vladajoči krogi razredne družbe niso imeli vedno samo oblastniške, podrejevalne vloge, ampak so v določeni meri opravljali tudi družbeno produktivno funkcijo,⁴ samo da je ta bila podrejena oblastništvu. Če se je oblastniška funkcija povsem ločila

² Nujni, sestavni del kulture je tudi ostra diferenciacija neizbežnih žrtev, ki spremljajo katerokoli kulturno ustvarjalnost, od demagoškega apeliranja na »zgodovinske žrtve«, ki lahko skriva bodisi ozke interese bodisi neodgovornost in nesposobnost. Prava kulturnost, posebno v politiki, katere posledice čuti neposredno najširši krog ljudi, je čim večja ekonomizacija družbenih bolečin, ki spremljajo zgodovinske procese (kar ne pomeni, da smo raje npr. za nacionalno smrt brez bolečin kot za težave narodnoosvobodilnih revolucij).

³ Politiko reducirajo na oblast in državo poleg nekaterih marksističnih tudi znani meščanski politologi kot: D. Easton, M. Duverger, M. Weber, G. Vedel, K. J. Morgentau, C. Catlin, V. O. Key, M. Prélot, G. Jellinek, B. W. Garner, R. G. Gettel in drugi.

⁴ Marx in Mill sta ugotovila, da je omogočala obstoj azijskega despotizma (kljub vsem deformacijam) predvsem njegovega pozitivna vloga v organizaciji centraliziranih namakalnih sistemov, nujnih za kmetijsko proizvodnjo teh dežel).

od družbene funkcije in jo povsem zadušila, je vedno v zgodovini nastal »čist«, neproduktiven in parazitski oblastniški sistem, ki je bil zato nujno obsojen na propad (rimsko cesarstvo, carska Rusija, sodobni svetovni kolonialistični sistem, stara Jugoslavija).

Družbena učinkovitost in moč še nista znak nekulturnosti, kot mislijo nekateri. Narobe, vsaka resnična kultura je tudi družbena moč, toda bistveno različna od avtokratske moči, ki je po vsebini in obliki samo organizirano nasilje, namenjeno prisvajanju in varovanju kakršnega koli monopola.

Vsa kultura — kolikor to res je, kolikor ni samo videz kulture — je že po svoji naravi nujno humanistična. Politika pa vsebuje danes še izrazite nasprotnosti. More biti izredno pomemben del kulture in humanizma, prav tako pa more biti antihumanistična in antikulturna. Ker je politika v celotni sodobni družbi še vedno (tudi kadar je instrument napredka) skoncentrirana družbena moč, se more vsak trenutek spremeniti iz boja proti monopolu in za svobodno ustvarjalnost — v sam monopol. Politika je torej eno od področij, na katerih se posebno intenzivno odloča usoda ostale kulture in humanizma, področje, na katerem je danes prav toliko navzoča možnost njune afirmacije kot njune negacije, saj to področje največ odloča o bistvenih odnosih ljudi. Poenostavljena definicija politike kot utelešenega monopola in zla je torej nerealističen pesimizem, ki se vnaprej odreka boju za kulturo na enem njenih bistvenih bojišč.

O nasprotnem predsodku birokratizma, ki se čuti večkrat tudi v socialistični družbi — da je politika najizrazitejša ustvarjalnost, državnost pa njena osnovna oblika — smo že govorili. To je najizrazitejša samoapoteoza in samomitologiziranje državno-profesionalnega političnega aparata, ki pa pride do nekaterih enakih teoretičnih sklepov kot malomeščansko kapitulantstvo pred politiko. Za obe socialni skupini je namreč državno-partijska politika edina »resnična« družbena sila, samo da birokratizem tako zoženo politiko označuje kot apriorno dobro, malomeščanstvo, ki se ne znajde, pa kot apriorno zlo.

Trdoživ predsodek, ki v socialistični družbi deluje negativno in se tudi naslanja na napačno pojmovanje klasičnega citata, pravi, da bo v socializmu politike konec, ker ne bo več treba upravljati z »ljudmi«, ampak samo še s »stvarmi«. Vsekakor drži, da je z razvitim socializmom nerazdružljiva posebna politična sila nad večino ljudi, ki upravlja »z njimi« in ki odloča o njih kot o svojem objektu; tak položaj je v polnem nasprotju z razvitim socializmom. Toda v tezi, da bo ostalo samo še »upravljanje s stvarmi« se skriva nerealistična in nedialektična iluzija: socializem naj bi sestavljali taki, popolnoma harmonični človeški odnosi, katerih oblikovanje (torej tudi samoupravljanje) ne bo zahtevalo nikakršnih resnih naporov, ampak se bo uravnavalo samo po sebi, avtomatično. Iz tega privida sledijo tudi resni negativni učinki, ker je resnica prav nasprotna: razviti socializem predstavljajo kompleksni, bogati in dinamični odnosi, ki se morejo reproducirati in razvijati samo z zavestnimi naporii večine ljudi. V samoprevari, da se bodo odnosi v socializmu sami po sebi oblikovali na »idealni« način, se razvoj le-teh večkrat prepusti spontanosti. Če pa se vsa zavestna aktivnost usmeri samo v »proizvajanje stvari« ter v ohranitev »idealnih« odnosov z državno silo (administrativni socializem), se naberejo in zgostijo v spontanah družbenih gibanjih taki problemi, disproporcije in deformacije, da nastanejo velike težave. To kaže skušnjava vseh socialističnih dežel, saj se je večini med njimi zgodilo, da so za dalj časa kako pomembno področje

prepustile samemu sebi. Posebno hude so bile posledice stalinističnega birokratizma, saj je razvoj nekaterih najbolj občutljivih področij prepustil naključni igri osebnih in družbenih monopolov (npr. razvoj birokratizma v vladajoči stranki in državnem aparatu), na druge pa je pritiskal z državno silo. Tako tudi izkustvo socializma kaže, da je politika v širšem smislu — kot organiziran proces odločanja o bistvenih odnosih ljudi — večna tema, s katero se bo socialistična družba morala vedno pečati, saj je politika relativno samostojen aspekt, ki prežema vsa področja družbene ustvarjalnosti. Razvoj vsakega področja poraja namreč tudi nova vprašanja o človeških odnosih, ki jih je treba nujno zavestno, organizirano reševati, sicer pobegnejo ljudem iz rok in se jih polaste.

Politični aspekt socialistične družbe je ploden samo, če pomeni zavestno, organizirano oblikovanje odnosov. Prav kot tako oblikovanje bistvenih odnosov je politika tudi v socializmu nekaj relativno posebnega. Politika v tem širšem smislu seveda v modelu razvitega socializma v mnogočem spreminja svojo obliko in vsebino, saj je vse manj ekskluziven posel manjšine, saj je vse manj boj skupin in strank za monopol, saj je vse bolj samoupravljanje večine. Ne more pa nikdar odpreti, ampak se kot upravljanje še celo razvija.

Ker bodo tudi v razviti socialistični družbi obstajala različna področja ustvarjalnosti, ne pa eno samo, popolnoma homogeno področje, bo tudi v njej nujna različnost sfer politike (gospodarska politika, znanstvena, umetniška, vzgojna politika, socialna politika, demografska politika in pod.). Če naj socializem odpravi raznolikost in odtujitve stare družbe, potem je v socializmu nujna bistveno večja in organska enotnost različnih sfer kulture in politike. Iluzorno pa je pričakovati, da bodo v kakršni koli razviti kompleksni družbi popolnoma odpravljene vse specifičnosti posameznih sfer.

Širša definicija politike — da ni samo državnost, ampak upravljanje sploh — je torej zgodovinsko-izkustveno utemeljena, obenem pa nujna tudi za uspešno socialistično prakso. Šele ta definicija zahteva, da v socializmu nadvse pomembno politično področje postane predmet človekove ustvarjalnosti, podrejeni in sestavni del občega humanizma, ne pa da jo kot »umazano« prakso prepustimo naključju. Širše pojmovanje politike je tudi teoretično izhodišče za »pomiritev« politike z drugo kulturo, saj šele ta širša definicija takó usmerja človekovo akcijo na celo področje družbenih odnosov, da jih vse podreja kulturnosti. Zapiranje oči pred obstojem politike v socializmu, češ da politika odmira, ali pa anatema nad politiko kot apriornim zlom vodi prav do nasprotnega, kot želimo — do tega, da spontana politika »podivja«.

Ta analiza vsebuje tudi odgovor na večkrat poenostavljeno, parolizirano tezo o integraciji politike in kulture »v družbo«, o njenem »neposrednem vključevanju v družbo«.

Te teze so napredne, če vključujejo odpravo tistih prepadov ter odnosov nadrejenosti in podrejenosti med sferami, ki vladajo v razredni in birokratični družbi, in če kritizirajo počasnost integracije teh sfer pri nas. Vendar pa vse zahteve za integracijo politike in kulture niso teoretično dognane, ampak absolutizirane. Že teza, naj bi bilo pozitivno kakršnokoli »vključevanje v družbo«, je abstrakcionistična, saj pravi, da je družba vedno nekaj pozitivnega in homogenega, ne vidi pa, da družbi kot celoti ali nekaterim njenim segmentom večkrat dajejo pečat negativne sile in da je takrat nujno upiranje taki družbi (Cankarjevo ironiziranje in nasprotovanje »narodnemu blagru«). Enako absolutizirano misel, samo še bolj poudarjeno, vsebuje tudi poenostavljena teza o »ne-

posredni« integraciji politike, umetnosti, znanosti in vzgoje v družbo, o popolni odpravi kakršnekoli relativne specifičnosti katerekoli od njih. Ti nazori si človeka in družbo, vsaj socialistično, zamišljajo kot nekaj popolnoma nestrukturiranega, absolutno homogenega, brez kakršnekoli delitve dela. Ne vidijo, da bo določena delitev dela (seveda ne taka kot doslej, ne tako posamezno in skupinsko okostenela, ne tako »doživljenjska«, ne tako hierarhizirana) vedno obstajala tudi v razviti, samoupravni socialistični družbi. Res je že v sedanji socialistični družbi, tudi v jugoslovanski, nujno neposredno in intenzivno odpravljati določene aspekte delitve dela, ki so postali nepotrebni zaradi izumiranja starih in nastanka novih oblik proizvodnje ali pa so izrazit plod razredne družbe (na primer absolutizirana razlika med upravljalci in vladanimi). Vendar pa so določene, večkrat celo nove specializacije in določene nove delitve dela tudi danes in v neposredni prihodnosti nujne in pospešujejo napredek.

Za sedaj naj zaključim, da bo določena delitev dela med politiko in drugo kulturo (ne taka kot doslej) ostala tudi v sodobni, tudi v jugoslovanski družbi kot progresivna. Določene sfere politike — tudi če so res v službi ljudstva, povsem debirokratizirane — zahtevajo danes in bodo verjetno še precej časa zahtevale celega človeka (politično profesionalizacijo). Prav tako je dostikrat nemogoče temeljito spoznati sodobno družbo, sodobno svetovno znanost in razvijati posamezna znanstvena področja brez take trajnejše posvetitve, ki jo vulgarno imenujemo znanstveno profesionalizacijo. To velja za velik del kvalitetnega umetniškega ustvarjanja. Zato je upravičena pogojna, vendar pa jasno določena delitev »politike v ožjem smislu« (profesionalne politike) od druge kulture kot tudi pojem »kulture v ožjem smislu« (profesionalna umetnost, znanost, prosveta in pod.).⁵ Take delovne specializacije ne pomenijo nujno absolutno odtujitev poklicev, njihovo okostenelo zaprtost vase, ampak jih je mogoče bistveno koreniteje kot v dosedanji praksi integrirati v enotni družbeni usmerjenosti in učinkovanju.⁶ Za to novo kvaliteto medsebojnega učinkovanja in integracije je namreč dostikrat nujna še večja specializacija posameznih kulturnih sfer in politike (v ožjem smislu). Šele če je profesionalna politika poglobljena, če ni amaterski praktikizem, ampak sintetična koncepcija razvoja, bo znala povezati vse kulturne sfere; a posamezne ožje sfere kulture (znanost, prosveta) bodo dale večji prispevek politiki prav s svojim specifičnim, strokovnim poglobljanjem.

Zahteva po vključevanju posameznih kulturnih sfer in politike »v družbo« ima lahko samo novo, drugačno vsebino kot v preteklosti (ne kot podrejanje kulturnih sfer politike). To zahtevo včasih upravičeno naslavljajo posameznim profesionalcem na področju umetnosti, znanosti in prosvete. Po pravilu pa je imperativnejša zahteva, da se profesionalna politika vključi v družbo, saj je ta — ne glede na osebne lastnosti svojih nosilcev — taka koncentracija družbene moči, ki je že po svoji naravi v nevarnosti, da se najprej odtuji od družbe.

⁵ Toda kultura v »širšem smislu« zajema tudi politiko v »ožjem smislu«, če je ta humanistično ustvarjalna, a politika v »širšem smislu« je vedno tudi aspekt kulture v ožjem smislu, ker se ta ne more gibati brez odločitev o človeških odnosih na posameznih ožjih kulturnih področjih.

⁶ V tem družbenem učinkovanju je seveda v praksi lahko posamezni znanstvenik koristnejši za politiko od posameznih profesionalnih politikov in obrnjeno: posamezni politiki lahko dajejo znanosti pomembnejše prispevke kot profesionalni znanstveniki, kar je vse odvisno od specifičnih razmer in osebnih lastnosti.

Aktualni odnosi med kulturo in politiko (v ožjem smislu)

Odnos med politiko in kulturo v ožjem smislu⁷ je v Jugoslaviji svojevrsten in vključuje različne, tudi nasprotno težnje. Najosnovnejše so:

— kvalitetno novo sodelovanje kulture in politike, predvsem v obliki medsebojne kritičnosti in za realizacijo skupnih družbeno-humanističnih ciljev, ki so »nad« profesionalno politiko in profesionalno kulturo;

— ravnodušno sožitje kulture in politike, njuna delitev na sfere, ki se »ne mešajo« druga v drugo;

— hierarhično podrejanje kulture politiki.

Kvantiteto, moč katerekoli teh treh teženj je nemogoče presoditi. Za nobeno ne bi mogli dejati, da je že prevladala, njihov vzporedni obstoj in prepletanje sta pa znak dinamičnosti in posebnosti naše družbene stvarnosti.

Pojavi hierarhičnega, birokratskega podrejanja kulture politiki ne obstoje pri nas več v obliki enotnega, vsemogočnega, od vrha do tal speljanega mehanizma, kakršen je deloval v stalinističnem sistemu. Kadar pa se ta odnos še vedno pojavlja, po navadi nima več grobih stalinističnih oblik, kot je dušitev kakršnekoli, tudi progresivne socialistične kritičnosti v umetnosti in znanosti s terorjem in kot je zahteva, naj bosta družbena znanost in umetnost samo glorifikator režima.

Vendar pa se elementi hierarhično-birokratskih odnosov do kulture tudi pri nas še večkrat pojavljajo v milejših, moderniziranih oblikah kot: finančna nesamostojnost in negotovost, ki zavira svobodnejši razvoj progresivne kritičnosti v znanosti in umetnosti ter samostojnost prosvete; potiskanje znanosti, umetnosti, prosvete proč od političnega odločanja (celo tedaj, kadar ne gre za nje same) in navajanje samo na politično izvrševanje; podrejanje dolgoročnih in fundamentalnih nalog znanosti in umetnosti (včasih tudi prosvete) trenutnim notranje in zunanje-političnim akcijam ali konjunkturam.

Obrnjena situacija — hierarhično podrejanje politike kulturi — je tudi pri nas kot v vsej zgodovini praktično nemogoča zaradi narave obeh sfer in odnosov družbene moči v njiju.

Ravnodušno sožitje, delitev »interesnih sfer« med politiko in kulturo, ki tudi vlada v delu naše družbe, je značilen prehod med njunim hierarhičnim in kvalitativno novim odnosom. Nemešanje profesionalne politike v kulturo je znoten napredek nasproti izrazito razrednemu in birokratskemu podrejanju kulture. Vendar pa je to labilno ravnotežje bližje kompromisu, ki se je javljal med kulturo in politiko v blažjih fazah stare družbe, je bližje odnosu dveh posestnikov, ki pustita drug drugega v miru, kot pa plodnemu sodelovanju v praktičnem uresničevanju skupnih humanističnih ciljev.

Tretja težnja, kvalitativno novo sodelovanje politike in kulture, je bila v dosedANJI ljudski zgodovini izjemna v zavestno organizirani, pogostejša pa v stihijni obliki (na primer enaka usmerjenost dela umetnosti, znanosti in revolucionarnih političnih gibanj). Pri nas v Jugoslaviji je bilo tako zavestno sode-

⁷ Kulturo in politiko v »širšem« in v »ožjem« smislu smo že prej definirali. V tem delu članka termina »kultura« in »politika« porabljamo v ožjem smislu, to je kot profesionalno politiko in kot profesionalno umetnost, znanost in ustvarjalne socialne poklice (razen tam, kjer dajemo tem terminom izrecno širši pomen).

lovanje v zadnjih letih včasih uresničeno, je pa v velikem delu šele projekcija prihodnosti.

Bistvo tega sodelovanja ni samo v deklarativnem ali iskrenem sprejemanju istih dolgoročnih ciljev (na primer socialističnega humanizma) niti v enakem delovanju politike, znanosti in umetnosti v tekoči dnevni politiki. To novo sodelovanje se more poroditi samo kot taka vključenost politike in kulture v dolgoročne težnje in neposredne situacije človeka, v kateri vsak od teh aspektov kulture (politika, znanost, umetnost, prosveta) razvija prav svoje specifične zmogljivosti. Tedaj vsaka od teh sfer zavzema v celotnem družbenem procesu in organizmu tako pozicijo, da druga drugo »priganjajo« naprej (in s tem dinamizirajo ves družbeni proces), ker vsaka odkriva že s samim svojim posebnim umetniškim, znanstvenim, političnim delovanjem deformacije in enostranosti drugih sfer, jim nasprotuje, jih dopolnjuje, izganja iz njihovih ozkosti in tako uresničuje vsestranski razvoj človeka in družbe. Konceptija tega novega sodelovanja je daleč od odnosov podrejenosti in nadrejenosti ali delitve posestniških sfer. Tako sodelovanje, ki je za sedaj večkrat šele model, je pravzaprav organsko-kritično medsebojno delovanje znanosti, umetnosti in politike, usmerjeno v napredek človeka, v napredek kulture kot celote.

Model takega medsebojnega kritičnega delovanja kulture in politike se tudi lahko vulgarizira v verbalno kritizerstvo in v formalno »enakopravnost«.

Organsko-kritično sodelovanje bi postalo prava farsa, če bi na primer umetnost in politika morali ob vsakdanjih političnih nalogah »opominjati ena drugo«, kot to delajo profesionalni kritiki s tekočo knjižno proizvodnjo. Če umetnik intenzivno doživlja in izraža kateri koli segment ali projekt človeka in družbe, ki sta ga politika ali znanost »pozabili«, že s tem objektivno kritizira njune ozkosti (ne glede na to, ali znanost in politiko izrecno omenja ali ne). Ta umetniška kritika je toliko učinkovitejša, kolikor so omenjeni segmenti ali projekti pomembnejši v dani situaciji in v perspektivi humanizacije. Ker umetnost po svoji naravi obstoji samo kot konkreten, imaginativen izraz intenzivnega osebnega doživljanja, ni njene tematike mogoče »predpisati«, saj ni mogoče predvideti, kaj bo posamezen umetnik globlje doživel. Toda vsak intenziven, poln doživljaj je nujno doživljaj človeka sedanjosti ali bodočnosti. Njegova vrednost je pa določena z mestom, ki ga ima v določeni stopnji človekovega razvoja in v njegovi humanistični perspektivi.

Za razliko od umetnosti imata politika in znanost svoj predmet že po svoji naravi bolj striktno določen, zato tudi lahko neposredneje vplivata druga na drugo. Politika se že po svoji naravi usmerja k najpomembnejšim odnosom v družbi, znanost pa izbira predmete, ki so vredni spoznanja (saj je spoznanje njen cilj). Ko humanistične in družbene znanosti raziskujejo svoje predmete, pridejo že s tem nujno na področja, ki so politična v širšem smislu besede, samo da jih znanost gleda z druge strani, kot jih včasih more profesionalna politika, zato ima znanost posebne možnosti, da kritizira politiko (ta jih seveda more uresničiti ali pa ne, pač v sorazmerju s svojo konkretno sposobnostjo). Na primer: če se tekoča politika mora že po svoji naravi neposredneje in vsakodneвнеje angažirati v aktualnih vprašanjih države in samoupravljanja, znanost lažje ista vprašanja osvetli z raziskovanjem zgodovinskega in sodobnega mednarodnega izkustva, s širšim in organiziranim proučevanjem dolgoročnega izkustva v lastni deželi in s proučevanjem mednarodnih teorij. Politika pa bo v neposrednem stiku s tekočo stvarnostjo odkrivala niz realnih in načelnih vprašanj

in dejstev, tako da bo s stališča prakse laže kritizirala stik znanosti z družbeno stvarnostjo. Tako kritiko, ki bo za razvoj znanosti dragocena, bo pač sposobna dati samo kulturna politika, politika, ki je tudi teoretično zasnovana in teži k resnici, tudi k neprijetni resnici o sedanjosti.

V medsebojnem funkcionalno-kritičnem delovanju imajo torej umetnost, znanost in progresivna politika posebne funkcije, ki pa se dopolnjujejo zaradi svojih imanentnih različnosti, zaradi specifičnosti svojih kulturnoustvarjalnih funkcij. Teza o teh njihovih funkcijah je pa samo teza o možnosti vsake od njih, če v polni meri razvije svojo posebno ustvarjalnost, ne more pa že sama ta teza zagotoviti vsaki enako realno družbeno mesto. Stvarna vloga politike, prosvete, umetnosti in znanosti v splošnem kulturnem procesu bo odvisna — tudi če bodo dane možnosti za nov tip sodelovanja — od njihove realne ustvarjalne moči, ne pa od deklariranih pozicij. Vendar pa je odvisna predvsem od politike, saj ima ta še največ družbene moči, ali bodo vse kulturne sfere imele enake možnosti organsko-kritičnega sodelovanja.

Naša družba vsebuje izredne možnosti in potrebe takega zavestnega, organiziranega funkcionalnega medsebojnega delovanja politike in kulture. Te potrebe so prav posebno izrazite, ker so dinamični razvoj nekaterih delov naše družbe, posebno gospodarstva in družbeno-ekonomskega sistema, spremljala izrazita zastojanja nekaterih drugih sfer. Vprašanje je, če v diskusijah o sedanji reformi, ki naj bi ne bila samo reforma gospodarstva, ampak celotnega »načina mišljenja« in življenja, vidimo, kakšne so posledice teh disproporcev.

Vzemimo eno od najpomembnejših sestavin našega razvoja — samoupravljanje. Danes je prav tako nejasno kot včeraj, ali je večini aktivistov — tudi tistim, ki niso demagogi — jasno, do kod smo na tem področju dospeli in kaj naj še naredimo. Za nekatere je samoupravljanje postalo celo nekaj novit, v katerem se vsakodnevno samozadovoljno besedno kopljejo.

Samoupravljanje je tista politična oblika, s katero stoji in pade ne samo socializem, ampak tudi kulturnost in humanizem.

Uresničeno, razvito samoupravljanje ne bi pomenilo nič manj, kot da je najbolj bistvene ljudske odnose, politične odnose, v glavnem že obvladala ustvarjalna ljudska akcija, da je že postal sestavni del kulture tisti aspekt človeka — odnosi med ljudmi — ki je eno od zgodovinskih jeder nekulturnosti, ker je bil doslej podrejen stihiji monopolov in je zato zaviral druge kulturne sfere.

Veliki razmak med sorazmerno razvitim sistemom samoupravljanja (kot ga je oblikovala od zgoraj politična avantgarda) in med njegovim uresničenjem je samo deloma zgodovinska nujnost. Res, samoupravljanje zahteva take globoke spremembe v mišljenju ljudi, v vrednotenju, ki jih prežema in usmerja, v stilu njihovega življenja in celotni njihovi psihofizični strukturi, da pomeni najglobljo in najtežjo revolucijo v zgodovini. Vendar pa se objektivnim težavam te revolucije pridružujejo tudi naše subjektivne nezadostnosti. Abstrahirajmo za trenutek tudi tiste, često občutne birokratične zapreke samoupravljanja, ki izvirajo iz dela vodstvenega kadra: ostanejo še vedno take izrazite nezadostnosti številnih neposrednih proizvajalcev, ki so med bistvenimi vzroki, da samoupravne institucije — forme ni napolnilo bolj živo samoupravno življenje — vsebina.

Za intenzivnejšo udeležbo neposrednih, zlasti gospodarskih proizvajalcev v samoupravljanju je bistvena aktivnost določenih kulturnih činiteljev izven gospodarstva. V tem odnosu obstoje še mnoge neizkoriščene možnosti, ki kažejo,

da naš subjektivni odnos nasproti določenim kulturnim sferam tudi bistveno zavira višjo integracijo samoupravljanja in ostale kulture.

Predsodek, ki se tej integraciji večkrat upira, je na videz paradoksalen. To je absolutizacija samoupravljanja, pravzaprav institucij samoupravljanja: vsi kulturni problemi naj bi bili rešeni ali pa vsaj zastavljeni na kratko pot rešitve že s samim formiranjem samoupravnih institucij. S samim tem aktom naj bi vsa kultura postala last neposrednih proizvajalcev, s tem naj bi bil že skoraj narujen most med umskim in fizičnim delom in ukinjena odtujenost vrhunske profesionalne kulture.

Ko se delavec in vsak drug delovni človek vključi v samoupravno institucijo, mu že sama ta institucija omogoča, da hitreje oblikuje svoje upravljalne sposobnosti, in ga sili, da omejuje asocialne težnje. Toda pozitivne oziroma negativne potenciale članov samoupravnih institucij v veliki, celo često v pretežni meri določajo drugi činitelji, ki delujejo na bodočega samoupravljalca izven samoupravne organizacije ali pa pred vstopom vanjo. Sposobnost logičnega mišljenja, strokovno znanje, družbeno znanje, vrednostno-čustvena usmerjenost, vse te lastnosti samoupravljalca se v veliki meri formirajo⁸ že v zgodnjih letih, pred aktivnim vključevanjem v samoupravno dejavnost, pa tudi po vključevanju mu vse sposobnosti za upravljanje ne more oblikovati sam neposreden proces, ampak tudi oblikovanje izven njega. To predhodno in posebno oblikovanje posameznika izven samoupravne institucije je plod drugih kulturnih sfer in institucij (šolstvo, družina, znanost, umetnost). Od teh sfer je odvisna tudi živa vsebina, odvisen stvaren ljudski potencial samoupravnih institucij. Zato samoupravljanje ni popolnoma neodvisna spremljevalka, ki sama enostransko določa gibanje drugih kulturnih sfer, ampak je tudi samo bistveno odvisno od njih (posebno če v tehtanje teh odnosov vključimo ne samo neposrednega proizvajalca, temveč tudi vodstveni kader delovnih organizacij, ki tudi bistveno vpliva na stvarne možnosti samoupravljanja in je tudi v veliki meri formiran že pred samoupravnim procesom in izven njega). Točnejših podatkov in analiz o usposobljenosti delovnih ljudi za samoupravljanje ni, toda za veliko število podjetij verjetno velja, da večina delavcev ni strokovno in idejno toliko usposobljena, da bi bila stalen aktiven, kritičen činitelj upravljanja. Če bi bilo v vsaki samoupravni instituciji na primer 20 % zrelih samoupravljalcev, bi verjetno samoupravljanje doseglo bistveno višjo raven.⁹

Da bi oblikovali človeka samoupravljalca, je potrebno — saj gre, kot rečeno, za najglobljo in najtežjo revolucijo — usklajen napor vseh ustvarjalcev, ki se posvečajo problemu človeka: pedagogov, umetnikov, političnih in socialnih delavcev, sociologov, psihologov, zdravnikov in vseh humanistično-družbenih

⁸ Vzgoja med doraščanjem res ne določa posameznika končno, absolutno, določa ga pa, posebno v današnjih stvarnih razmerah toliko, da ta vzgoja izrazito vpliva tudi na stvarni nivo samoupravljanja. Tudi če želimo »popraviti«
strukturo osebnosti, ki je že vključena v samoupravljanje, je potrebno aktivno delovanje organiziranih činiteljev in oblik izven neposrednega procesa samoupravljanja (na primer posebna strokovna in družbeno-ekonomska izobrazba).

⁹ Nič manj kot drugi ne želimo, da bi bili zares vsi delovni ljudje ali pa vsaj večina njih pripravljeni za samoupravljanje. Vendar pa prav skrb za njegov razvoj zahteva, da konstatiramo še take praznine, da bi verjetno že majhen odstotek sorazmerno dobro pripravljenih samoupravljalcev (na primer 20 do 30 %) pomenil veliko bolj živo mobilizacijo vse mase samoupravnega članstva kot dosedaj.

znanosti. Ta naloga je veliko težja od industrijske revolucije, saj v tej največkrat apliciramo izkustva drugih narodov, medtem ko imamo v humanistični revoluciji bistveno manj takih možnosti. Zato je povsem zgrešeno vso »humanistično« inteligenco reducirati na umetnike in družbeslovne znanstvenike, razglasiti jo za zastarelo družbeno sestavino in iskati osnovne vzroke nezadovoljstva med humanistično inteligenco v njenem občutku, da jo je čas pretekel in da se je zgodovinska tehničnica nagnila povsem v prid tehnično-ekonomski inteligenci. Dosledna aplikacija termina »humanistične kulture« kaže, da so njeni nosilci vsi sloji, ki se aktivno posvečajo problematiki človeka. Prav »humanistična kultura« je potencialni činitelj kvalitetnega napredka samoupravne politike, kar ne pomeni podcenjevanja materialne kulture oziroma možnosti, da je tudi ta humanistična, ampak samo konstatacijo, da je po svoji narodi del humanistične kulture v ožjem smislu bližji politično-samoupravnemu področju in da se mu zato ni bati, da bi »izumrl«. Dosedanje izkušnje s samoupravljanjem še posebej poudarjajo potrebo, da naše zavestne politične sile omogočijo celotni humanistični inteligenci — od kvalitetnih političnih delavcev do naprednih znanstvenikov — bistveno aktivnejšo funkcijo, sicer bi samoupravljanje ostalo samo na pol poti in ne bi zmagal ta zgodovinski, novi tip humanistične politike. Večja enotnost in krepitev humanistične inteligence ne bi bila nikakršen tajni pakt med profesionalnimi politikami in ostalimi intelektualci proti drugim delovnim ljudem. Prav nasprotno, ta krepitev in enotnost je edina realna možnost za intenzivnejše prebijanje zidu med umskim in fizičnim delom. Saj vendar ne gre za krepitev in delitev oblastniških pozicij znotraj humanistične inteligence, ampak za tako njeno večjo aktivnost, enotnost, višjo kvaliteto in drugačno strukturo,¹⁰ ki bo hitreje odpirala najširšim slojem možnost odgovorne in kvalitetne udeležbe v upravljanju prav s tem, da jih bo za to usposabljala. Kolikor bolj smo doslej zaradi nekaterih neustreznih koncepcij na tem področju zaostali, toliko je ono drugo nujnejše.

(Se nadaljuje)

Dr. V o j a n R u s

¹⁰ Na primer hitrejši razvoj poklicev, ki so nujni za oblikovanje naše nove samoupravne strukture, in sicer pedagogov za izvenšolsko vzgojo, socialnih delavcev, sociologov, psihologov, politologov ipd.

Na strogo objektivnost radikalne Neue Sachlichkeit, na odločnost, s katero je odklanjala romantičnost, in na njeno delno usmerjenost k socialno borbeni in proletarski kulturi je opozoril tudi Božidar Borko v Ljubljanskem Zvonu. »Novi romantizem je oplodil Prousta... in druge, dokler ni v nemški duševnosti zadel ob odpor, ki se je izoblikoval v zavestno bariero zoper vso romantično destrukcijo. Ta jez je dobil ime »die neue Sachlichkeit«; za njim so stali levičarsko usmerjeni pisatelji in ideologi, ki so pripravljali tla za proletarsko kulturo« (Božidar Borko, *Upor proti razumu*. LZ, 1933, str. 193).

V poročilih, v katerih so tuji in slovenski avtorji obravnavali izraza novi realizem in Neue Sachlichkeit, vsekakor zaman iščemo besede o nemški idealistični novi stvarnosti. Kakor pa smo videli, je ta varianta v Nemčiji obstajala in se uveljavila zlasti v poeziji, oporo pa je dobivala tudi v nemški idealistični filozofiji. Pri Slovencih sta ji posebno pozornost posvetila France Vodnik in še zlasti Edvard Kocbek, ko sta razreševala zamotana vprašanja religioznega ekspresionizma.

(Se nadaljuje)

Franc Zadavec

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

STARI IN NOVI ODNOSI MED KULTURO IN POLITIKO

(Konec)

Nove, višje oblike medsebojnega delovanja med politiko in kulturo niso nezadostne samo na področju samoupravljanja, temveč tudi drugje. Za tako sodelovanje ni zadosten pogoj samo to, da so kulturni delavci svobodni v svoji kritiki, če ostane arbitrarna pravica političnih organov, da izbirajo med temi predlogi. Taka praksa je že napredek nasproti klasičnemu hierarhizmu, vendar pa vsebuje prvine birokratizma in še zdaleč ne pomeni demokratične pritegnitve vseh zmogljivosti poglobljene politike.

Kulturni aktivisti izven politike bodo vključeni v resnično nov odnos, kadar bodo dobili možnost, da vsestransko sodelujejo v političnem odločanju. To pomeni, da bodo mogli dati svoj specifičen in enakopraven prispevek od začetnih pobud, analiz in predlogov prek javne razprave o političnih odločitvah občine, republike in zveze do kontrole izvajanja teh odločitev. Še enkrat: ne gre za delitev oblasti in za večji kos oblasti kulturnim aktivistom, temveč za tako njihovo vključevanje v javno upravljanje, ki bo enakopravno in bolj živo zajela vse delovne ljudi. To vključevanje bo mogoče samo tedaj, če bodo tudi kulturni aktivisti obveščeni, kaj pripravljajo v politiki, če bodo imeli na voljo vse podatke, nujne za politično presojo, pa tudi možnosti za kritiko in predloge, tako v pripravljalni kot v izvrševalni stopnji. Prav vključevanje kulturnih delavcev bo samo okrepilo vključevanje najširših delovnih slojev v resnično politiko, v resnično odločanje. Ali bodo politični delavci in drugi kulturni aktivisti predlagali skupaj vsestransko premišljene utemeljitve ali pa bo vsak o isti zadevi izoblikoval več podprtih predlogov in očen, ki bodo med seboj v enakopravnem odnosu; v obeh primerih bo omogočena bolj živa udeležba vseh delovnih ljudi v odločanju, bo napredovala kultura političnega odločanja. V naši kompleksni družbi je odločanje ne samo zadeva političnih organov, temveč vseh

delovnih ljudi. To pa bo zares plodno, če predhodno temeljito analiziramo strukturo in gospodarski položaj delovne organizacije, občine in republike.

Izkušnja zadnjih let — dotaknil se bom samo nekaterih značilnih primerov — odkriva številne neizrabljene možnosti v politični akciji prav zaradi nerazčiščenega odnosa med kulturo in politiko v ožjem smislu.

Resnost dolgoročnih problemov, ki so stali pod razgibano površino kulturnih dogodkov v Sloveniji 1964. leta, je zahtevala organizirano kritično oceno naše kulture in organizirano oblikovanje predlogov za temeljito ozdravitev. Taka obravnava bi bila posebno plodna, če bi jo vodile osrednje družbenopolitične organizacije (to ni niti samo stvar umetnikov niti samo politikov niti samo znanstvenikov ali pedagogov in njihovih društev, temveč obča zadeva). Taka razprava bi bila uspešnejša, če bi v njej organizirano in poglobljeno sodelovali vsi napredni činitelji kulturnega in političnega življenja. Ker pa take diskusije ni bilo, temveč se je organizirana obravnava kulturnih problemov reducirala v glavnem na to, da so zagladili najbolj vidne površinske politične razpoke, še vedno nimamo temeljitih in dolgoročnih rešitev.

V tej zaostreni kulturni problematiki, ki nujno zahteva nove metode, so se spet pojavili nekateri ukrepi tiste vrste, ki so sedanje težave povzročili in jih zato morejo le reproducirati. Njihovo bistvo je preprosto: o usodi pomembnih delov kulture še vedno odločajo ožji krogi zunaj njih — večkrat brez aktivnih delavcev na teh področjih. V priprave predloga zakona o visokih šolah univerzitetni delavci prvotno sploh niso bili vključeni. Prav tako so o finansiranju številnih kulturnih delavnosti v 1965. letu odločali izven njih ali pa brez predhodne temeljitejše ocene dvajsetletnega razvoja, ki bi pokazala, kaj naj se spremeni in zato tudi izrazi v finančnih ukrepih.¹¹

Po nekaterih informacijah je v pripravi sedanje gospodarske reforme uspešno sodeloval širši krog znanstvenikov. Zagotovo bi pa tako reforma kot celotna gospodarska politika doslej samo pridobili, če bi bili znanstveno boljše obdelani in izsledki te obdelave boljše aplicirani na tiste osnovne probleme ekonomije socializma, ki so zelo pereči že od naše preusmeritve ob koncu štiridesetih let, in sicer: odnos tržišča in planiranja v samoupravljanju, odnos tako imenovanih administrativnih in ekonomskih instrumentov usmerjanja; metodologija delitve po delu na vseh družbenih področjih, zveza med našimi in mednarodnimi ekonomskimi odnosi, našim gospodarskim razvojem in družbeno-ekonomskim sistemom in instrumenti reguliranja teh mednarodnih odnosov, zagotovitev določenih proporcev med osebno, družbeno potrošnjo in investicijami na vseh ravneh.

Vključevanje kulture, posebno pa humanistične, zavirajo tudi neizdelani koncepti njenega odnosa z gospodarstvom in neizdelanost nekaterih že omenjenih gospodarskih vprašanj.

Že dolgo je napoti enotnosti med gospodarstvom in humanistično kulturo mnenje, da je kultura »neproizvodna delavnost«, da ne ustvarja ekonomske vrednosti, da je zato samo breme gospodarstvu oziroma njegov neploden okras, ki nima pravice enakopravno odločati o delitvi ekonomskega proizvoda. Smešno

¹¹ Prav v trenutku, ko je bila potrebna taka temeljitejša razprava, so se izrazile pokazale nezadostnosti kulturno-prosvetnih zborov. Ti so pomenili pomemben korak v vključevanju dela kulture v politično odločanje, toda v njihovem sestavu kulturne aktivnosti niso bile zastopane sorazmerno svojemu pomenu in ti izbori nimajo zadostne pristojnosti.

je, da se take anahronistične teorije poskušajo nasloniti na marksistično pojmovanje vrednosti, čeprav ta odkriva njihovo neutemeljenost.

Če v našem in sodobnem socialističnem gospodarstvu deluje modificirani zakon (prometne) vrednosti, potem obstoji tudi njen izvor — delovna sila in vrednost te sile, ki je seveda tudi znatno modificirana, preraščena. Vrednost delovne sile je določena, to je pač abeceda, z vrednostjo, ki je vložena v njeno formiranje in ki je potrebna za njeno vzdrževanje. Velikost novoustvarjene vrednosti pa je določena z vrednostjo delovne sile, če so druge okoliščine nespremenjene (na primer prirojene lastnosti delovne sile, njeno subjektivno angažiranje, delovni čas ipd.) Drugače povedano: humanistična kultura, posebno pa prosveta, v veliki meri neposredno oblikuje delovno silo in zato prispeva svoj del v ustvarjanje vrednosti; kolikor več kultura prispeva za oblikovanje delovne sile, toliko bolj bo rastla vrednost, novoustvarjena vrednost, nacionalni dohodek. Zato ima vsa kultura, tudi humanistična, pravico zahtevati ustrezen delež v nacionalnem dohodku; to ni nobena miloščina.

Večkrat trdijo, da tega deleža sploh ni mogoče izmeriti; to napačno mnenje nastaja zato, ker metode merjenja niso izdelane, so pa komplicirane v vsakem delitvenem razmerju (to kaže pomen znanosti za politiko, posebej pa za kulturno politiko). Načelo delitve po delu je geslo, ki ga vedno ponavljamo, vendar ni metodološko tako obdelano, da bi ga bilo moč dosledneje uporabiti pri delitvi osebnih dohodkov v samem gospodarstvu in med gospodarstvom, upravnim aparatom in delom kulture. Samo taka načelna delitev, ki odnose osebnih dohodkov med temi področji določa v osnovi z istim merilom, po vložnem delu, more trajnejše urediti politične odnose med njimi, saj samo ta lahko sorazmerno prepričljivo dokaže vsakemu udeležencu: to zaslužiš.

Če bi bilo načelo delitve po delu in investiranja po resnični vlogi v družbenem razvoju dosledneje uporabljeno, bi bilo družbeno mesto humanistične kulture verjetno dosti povoljnije. Njen najbolj številni sloj, kulturno-prosvetni delavci, je ne samo neposredno prispeval gospodarstvu z oblikovanjem delovne sile, temveč je bil delež tega sloja v fondu osebnih dohodkov, kot vse kaže, nesorazmerno nizek v primerjavi z mnogimi drugimi sloji. Ta dohodek postane sorazmerno še nižji, če vzamemo, da sta bila delovna obremenjenost mnogih prosvetnih delavcev in ustreznost njihovih strokovnih kvalifikacij delovnim mestom večja kot v številnih primerih na drugih področjih.* Prav take razlike obstoje tudi na področju investicij: v prosveti ni milijard imobiliziranih investicij kot v gospodarstvu, temveč so investiranja v objekte in v kadre često nezadostna. Humanistična kultura, posebno pa prosveta, je s svojimi nesorazmerno nizkimi dohodki, a s sorazmerno veliko storilnostjo in neposrednim oblikovanjem delovne sile nosila sorazmerno večje breme gospodarske akumulacije, zato je gospodarskemu razvoju prispevala več kot nekateri drugi sloji; toliko bolj so neupravičeni in žaljivi očitki, da je samo breme in parazit.

Glede na načelo delitve po delu je bil precejšen del najbolj kvalitetne kulturne proizvodnje, predvsem v znanosti in umetnosti, večkrat izrazito zastavljen, verjetno sploh najbolj zastavljen v naši družbi. Umetniška in znanstvena dela ter dosežki so bili v finančnem pogledu večkrat ne samo relativno (ker je to sestavljeno delo), temveč tudi v absolutnem pogledu slabše kompenzirani kot tista delovna sila drugih področij, ki ni imela niti srednje

* Strokovna usposobljenost prosvetnih kadrov je sicer v marsičem pomanjkljiva, toda tu gre za njen odnos nasproti nekaterim drugim sferam.

izobrazbe in pri kateri je delovno trošenje po enoti delovnega časa v vsakem pogledu bilo daleč nižje.¹²

Jedro problema še zdaleč ni samo v materialnih posledicah, ki jih bo zaradi nesorazmernega dohodka osebno čutil umetniški, prosvetni ali znanstveni delavec, saj bo večina njih ostala zvesta kulturnemu ustvarjanju. Njihovi nesorazmerni dohodki pa tudi jasno kažejo, da številni družbeni činitelji še ne znajo vrednotiti te ustvarjalnosti in ne razumejo, kakšen je njen pomen v celotnem družbenem razvoju.

Posebno je to razumevanje težko doseči, kadar so učinki znanosti in umetnosti sicer pomembni, toda kvantitativno jih težko merimo in čutno dojemamo. Ocene družbenega in gospodarskega razvoja so često pomanjkljive, ker so jim metodološko izhodišče tipični pozitivistični predsodki. Po njih je »resničen« učinek v gospodarstvu dosežen le tedaj, če je na primer tehnični znanosti uspelo zmanjšati potrošnjo surovine ali goriva na enoto proizvoda, medtem ko vplivi na duševnost delavca (in s tem na njegovo produktivnost) ne obstoje za tiste Tomaže, ki verjamejo samo neposredni čutni opazljivosti in merljivosti. (Ker taki Tomaži zaradi pozitivistične, ekonomistične ali etatične ozkosti ne vidijo vseh pomembnih ekonomskih činiteljev, so tudi zelo nezadostni ekonomisti, tudi če o sebi drugače mislijo).

Objavljene ocene sedanjih gospodarskih težav sicer govore, da je potrebna nova miselnost, toda ne zadosti jasno, v čem je bila dosedanja zastarela, kajti to bi tudi pokazalo, kaj naj v miselnosti spremenimo.

Eden izmed sestavnih delov naše dosedanje miselnosti je bila tudi napačna filozofija. Tudi deli filozofije, ki po mišljenju posameznikov nima nobene zveze z ekonomsko-politično stvarnostjo, neposredno vplivajo nanjo. Pri vplivih filozofije na gospodarstvo se bomo zadržali prav zato, ker se nekaterim zdi od gospodarstva najbolj oddaljena (tako pa mislijo, ker si niti približno točno ne predstavljajo, kaj naj bi filozofija sploh bila).

Na naš dosedanji gospodarski razvoj sta predvsem kvarno vplivali napačna in neizdelana filozofija vrednosti in površno gledanje znatnega dela kadrov na človekovo bistvo in na logiko ekonomskega razvoja. Po njihovi zgrešeni konceptiji vrednosti in z njo povezani ekonomski logiki naj bi bilo zadosti samo podžgati uživaško-materialne želje, pa bodo ljudje, v premem sorazmerju s temi željami, tudi bolje delali, več investirali in stopali v vse bolj razvite socialistične odnose.

V tem napačnem filozofiranju in ekonomiziranju se je sklenila povezana veriga dogem: človek naj bi bil v bistvu ekonomsko-uživaško bitje; zato naj

¹² Da ne bi bilo nobenih nesporazumov, poudarjamo: pri delitvi osebnih dohodkov je seveda treba upoštevati ne samo odnos sestavljeno-nesestavljeno delo, ampak tudi druge oblike v trošenju delovne sile, kot sta na primer zdravstvena ogroženost ali pa utrudljivost določenega fizičnega dela. Pojavi neopravičeno visokih »kulturnih« dohodkov največkrat izvirajo v kulturno-političnih odločitvah in težnjah, ki so nastajale predvsem izven kulturno-prosvetnih krogov, na primer: tako kvantitativno, formalnopravno širjenje šolstva, socialnega varstva in izvenšolske izobrazbe, ki je zaradi nezadostnega vzporednega razvoja vzgojnega osebja omogočalo in vzpodbujalo obširno »honorarno« vzgojno delo, to pa je v celoti vodilo v nekvalitetnost in formalizem; navajanje znanstvenih in kulturnih delavcev in institucij, da dajo čim več »neposredno koristnih« in komercialnih prispevkov, vendar pa večkrat sploh niso bili koristni, saj pogosto sam naročevalec ni bil sposoben prikazati svojih potreb niti uspešno konzumirati kulturnih, znanstvenih in drugih proizvodov.

bi bile materialne vrednosti vrhovne in naj bi določale vse druge vrednosti. Uživaška stran človeka avtomatsko poraja same dobre lastnosti (proizvajalnost, socialistično miselnost). Materialno-ekonomske vrednosti in njihovo delitev je bilo mogoče pojmovati kot absolutni ali kot prevladujoči stimulans razvoja samo s predpostavko, da imamo že dovolj teh vrednosti, samo tedaj, če smo zapirali oči pred sorazmerno nizko stopnjo našega gospodarstva, pred omejenimi možnostmi standarda, zlasti če naj zadržimo sorazmerno hiter razvoj in intenzivno investiranje. Niso videli, da prav dosedanja stopnja našega gospodarskega razvoja zahteva dosti drugačno filozofijo vrednosti in je uspešna industrializacija v dosedanji zgodovini bila vedno povezana z drugačno, sorazmerno adekvatno filozofijo vrednosti.¹³ Res so često omenjali, da višji standard raste samo s produktivnostjo. Nekateri so se tudi trudili, da tako politiko uresničijo (in pokazali, da imajo drugačno, ne pa uživaško koncepcijo vrednosti). Toda stvarna družbena praksa znatnega dela kadrov in javnosti je pričala, da v njenem ozadju stoji absolutizacija uživaško-materialnih vrednosti. Mnogi so tezo o porastu produktivnosti spremenili v prazno parolo. Neredki funkcionarji so s svojim življenjem pričali, da so za nje materialne dobrine in hierarhični položaji najvišje božanstvo, po katerem se ceni celotna vrednost človeka, in tudi v javnosti ustvarjali tako atmosfero; odpravili so često najboljše in zato seveda kritične delavce (v tem primeru je bilo vrednotenje ljudi po delu lažna fraza); molčali so o tem, da so naše gospodarske možnosti še omejene, naše delo pa često neintenzivno in nekvalitetno (taka kritika bi se mogla obrniti proti njim samim); vztrajali so v bistvu samo pri delitvi, ker je tako lažje priskrbeti sebi večji delež in poceni popularnost v neposredni okolici (lokaliteti, kolektivu). Sedaj bomo imeli znanne težave, ker se je taka uživaško-avtomatistična filozofija precej že utelesila v odnosih (navajenost dela javnosti na pretirano potrošnjo, na življenjsko gotovost brez zadosti napora, presekane zveze med delovnim prispevkom in potrošnjo, zapostavljenost in demobilizacija znatnega dela najbolj sposobnih ljudi).

Boljša ekonomsko-filozofska politika ni v tem, da se vržemo v poenostavljeno nasprotje uživanja, v asketizem,¹⁴ temveč se zavemo pomena, ki ga ima filozofija vrednosti za psihično usmerjenost proizvajalca in za razvoj družbe, da to filozofijo mnogo bolj zavestno znanstveno in dialektično izdelamo, jo v praksi privzgjajamo in izvajamo.

Kaže, da je v naši javnosti in v nizu novejših ukrepov še vedno premalo spoznanja o odločilni vlogi, ki jo imajo umetnost, prosveta in znanost prav zaradi izredne širine naših, za ves sodobni družbeni napredek in socializem

¹³ Znan je na primer vpliv puritanske filozofije na sorazmerno uspešno akumulacijo in varčevanje v nekaterih deželah z uspešno industrializacijo in disciplino, ki sta vladali v drugih deželah. S tem ne mislimo, da nam adekvatno filozofijo vrednosti diktira samo logika gospodarskega razvoja, ampak tudi antropološko-politično vprašanje (relativnega) zadovoljstva človeka.

¹⁴ Rešitev ni v kitajski filozofiji absolutnega odrekanja materialno-ekonomskim vrednostim. Težnja k zadovoljitvi ekonomskih potreb (in sekundarno tudi k užitku, ki jo spremlja) je eden od povsem humanih impulzov človekovega razvoja. Gre samo za to, da tega impulza ne posplošimo kot edini izvor, ki že sam po sebi pozitivno in edino pravilno določa vsa druga pozitivna človekova nagnjenja. Že najenostavnejše dejstvo, da največkrat moramo *prej* proizvajati in »se mučiti«, da bi lahko *potem* imeli in trošili, kaže, da so impulzi razvoja raznovrstni in često nasprotni, da zahtevajo resno proučevanje, ne pa politično odločanje na osnovi dogem.

izredno pomembnih ciljev. V istem zamahu se še nobena dežela ni lotila takih nalog, posebno če upoštevamo nekatere sorazmerno neugodne izhodiščne možnosti Jugoslavije. S sorazmerno zaostalim gospodarstvom in heterogeno socialno strukturo, z nezadostno izobrazbo in s patriarhalnim pojmovanjem želimo hitro in hkrati razviti ne samo moderno proizvodnjo in modernega proizvajalca, ampak tudi samoupravljalca. Že prva od teh nalog — razvoj modernega gospodarstva in delovne sile — je od vseh dežel, ki so se je lotile, zahtevala velikanske napore, ki so zajeli skoraj vso energijo posameznih narodov (pa celo več narodov za industrializacijo ene same dežele, na primer Anglije, katere razvoj je goltal ne samo njene lastne, ampak tudi tuje ljudi).

Mi pa smo dodali tej nalogi — industrializaciji — drugo, ki je v bistvu še težja: samoupravljanje. Zato ni dovolj samo to, da v Jugoslaviji izoblikujemo (kolikor nam samo tu še manjka!) delavca, ki ima zadostno strokovno tehnično znanje in psihofizične navade, prilagojene industriji in mestnemu življenju, ampak mnogo več. Dodatno moramo izoblikovati še vse lastnosti, ki so mu potrebne kot samoupravljalcu: čustvenovoljno zavzetost za korenito nove odnose do samega sebe, do drugega človeka in do družbe, popolnoma novo vrednotenje vsega in vse potrebno družbeno-ekonomsko in družbeno-politično znanje.

Brez silnega in usklajenega napora vseh kulturnih činiteljev — prosvete, znanosti, umetnosti, politike — ki morejo pomagati, da se sorazmerno hitro in množično oblikujejo strokovno, družbenoekonomsko znanje in nove moralno-karakterne lastnosti v vseh slojih delovnih ljudi, je vzporedno uresničenje obeh ciljev negotovo. Posebno pa je nevarno, da progresivne samoupravne ustanove ostanejo forme brez zadostne vsebine. Kot vse kaže, pa so kulturne zmogljivosti, ki bi se tega zgodovinskega procesa mogle udeležiti, dosti večje od tistih, ki so že stvarno vanj vključene.

Koordinirano in odgovorno udeležbo v kulturi in politiki večkrat otežujejo nerazumevanje vloge kulturnih činiteljev in cehovsko-grupaški pojavi v ožji sferi kulture. Ko poskušamo izraziti vso neobhodnost enotnosti vse inteligence v osnovni ustvarjalni usmerjenosti, v oblikovanju novega upravljalca in proizvajalca, ne mislimo najmanj na občasne nazadnjaške klerikalno-liberalne »narodne sporazume«, temveč na vso tragikomično nerazumevanje sedanjih zgodovinskih možnosti v Jugoslaviji, ki ga kažejo grupaško-cehovski prepadi med politiko, prosveto, umetnostjo, znanostjo in še klikarstvo v vsaki od njih.

Eno od zelo neobdelanih področij družbenega življenja, ki je pomembno za našo revolucijo prav v njeni sedANJI stopnji, je kadrovska politika.

Kadrovska politika je ena od osrednjih sestavin politike na sploh, ker z dodeljevanjem ključnih mest v družbi tudi intenzivno vpliva na družbene odločitve. Zaradi te njene »občutljivosti« je bilo in je ostalo na tem področju dosti stihijstva in subjektivizma. Zato je prav kadrovska politika v zgodovinski perspektivi eno od osnovnih vprašanj v kultiviranju politike, to je spreminjanje politike iz področja monopolov, stihijskih gonov in strasti v področje ljudske, družbene ustvarjalnosti; načelna politika je namreč bolj odvisna od formata vodečih ljudi kot od zgodovinskega formata samih načel.

Tudi pri nas je kadrovska politika še na mnogih ravneh osnovni vzrok, da je potisnjen ob stran velik del družbenih zmogljivosti. Ozkost posameznikov, ki drže različna vodstvena mesta, se izraža predvsem v ozkosti njihove kadrovske politike: ker se boje za svojo oblast, se boje tudi sposobnih in kritičnih

ljudi in se raje okrožajo samo s povprečnimi ali celo podpovprečnimi izvrševalci. S tem blokirajo velik del tistega bolj sposobnega in karakternega kadra, katerega pobuda in samostojnost sta osnovni pogoj, da zaživi ta sistem samoupravljanja in celoten družbeni razvoj.

Ker je sedanja gospodarska reforma zamišljena kot sestavni del temeljite reforme vse družbe, je povsem neupravičeno, da kadrovske probleme večkrat reducirajo na vprašanje »organizatorjev proizvodnje« in na »kadrovsko-personalno službo« v podjetjih. Seveda ni mogoče zanikati, da je pomemben vodstveni kader v podjetjih. Vendar je osnovni pogoj za uspeh celotne naše reforme taka temeljita kadrovska reforma, ki bo tudi to področje prenesla iz stihije v območje (družbene) kulture, ki bo zajela vodstvena mesta na vseh področjih in vse aspekte kadrovske politike, ki bo temeljito ločila ustrezne funkcionarje od neustreznih in izločila zares neustrezne.

Celotna naša družbena »reforma« je odvisna — v danih objektivnih možnostih — predvsem od tega, ali se bodo na odločilnih družbenih pozicijah znašli sposobni ustvarjalci in bodo zaradi tega uresničevali ustvarjalen, ne pa monopolističen koncept družbenega vodenja. Kot kaže izkušnja, bo uspeh podjetij odvisen tudi od splošnih možnosti gospodarjenja (obči družbeno-ekonomski instrumenti, usklajevanje raznih aspektov gospodarstva) in zato tudi od sposobnosti znatnega dela funkcionarjev zunaj podjetja. Še bolj velja to za celoten družbeni razvoj. Polno razvijanje in usklajevanje vseh zmogljivosti (od gospodarstva, politike do prosvete), ki bo odločilno pomagala uresničiti osnovne družbene cilje v bližnji prihodnosti, je namreč največ odvisno od ljudi, ki imajo družbena pooblastila in zato morejo največ napraviti.

V zadnjem času, posebno v razpravah in pripravah na VIII. kongres ZKJ, so v kadrovsko politiko vključili nove pozitivne elemente (možnosti rotacije v ZK, možnosti več kandidatov pri volitvah poslancev in odbornikov, javna ugotovitve, da znaten del gospodarskih in upravnih kadrov ne zadovoljuje).

Več kandidatov na volitvah in rotacija funkcionarjev nista edini možnosti za demokratizacijo in kultiviranje kadrovske politike, saj moreta praksa in študiranje problemov odkriti še druge, raznovrstnejše oblike kadrovsko-politične kulture. Značilno pa je, da se je javil takoj odpor že doslej priborjenemu napredku. Rotacijo v ZK so nekateri označili kot začasen in »birokratičen postopek«, čeprav je ta element načelno pomemben v boju proti nevarnostim monopolizma.¹⁵ Drugi mislijo, da je za demokratizacijo kadrovske politike v Zvezi komunistov in ob volitvah zadostna diskusija političnega aktiva o kandidatih, čeprav ne morejo biti pojavi kadrovskega monopolizma omejeni, dokler širša javnost ne sodeluje bolj kot doslej v odločanju o kadrovskih vprašanjih.¹⁶

¹⁵ Tudi rotacije ne moremo absolutizirati, saj je možno, da so zaradi kontinuitete družbeno-političnega sistema v neposredni prihodnosti potrebne še nekatere izjeme, toda samo izjeme.

¹⁶ Samo nekaj pripomb ob kandidiranju: vsi kandidati (po nekaterih podatkih so v diskusijah političnih aktivov obravnavali čisto več kandidatov, kot so jih na koncu sprejeli) za poslanska in odborniška mesta in za vodilne funkcije v ZK bi mogli biti splošno znani že dosti pred volitvami, skupaj s podrobnejšimi podatki, zakaj so kandidirani (s čim so se izkazali, po katerih načelih so izbrani); širša javnost naj bi imela tudi pravico predlagati kandidate vseh vrst; o kandidatih za funkcionarje ZK bi morale organizirano razpravljati tudi organizacije SSRNJ in sindikatov, saj je ZK definirana tudi kot organizacija vsega delovnega ljudstva.

Sodelovanje med politiko in drugimi kulturnimi področji more plodno učinkovati tudi na vsebino politično-ideološkega dela, posebno danes, ko se to delo ne more več naslanjati na tako vrsto navdušenja, kot je vladalo po osvoboditvi, in ko sedanje kompleksno družbeno življenje zahteva tudi nove politične prijeme. Do sedaj prevladajoče oblike politično-ideološkega dela (sestanki, predavanja, kurzi) so marsikje prišli v težave predvsem zaradi svoje kakovosti in vsebine, ne pa toliko zaradi same oblike. Vzrokov zaostajanja ne vidijo tisti, ki mislijo, da je potrebno vse tradicionalne oblike politično-ideoloških stikov odstraniti in jih nadomestiti s posredovanjem moderne tehnike (radio, televizija, tiskana beseda). Politika samoupravljanja zahteva tudi neposredne stike upravljalcev, ki so očitno nemogoči brez »sestajanja«. Toda pojavi »obdelovanja« ljudi na šablonskem tekočem traku površinskega »množičnega« političnega »sestajanja« so včasih bolj škodljivi kot koristni. V preteklosti je bilo morda sestankov in predavanj res nekoliko preveč, predvsem pa je bilo preveč slabih. Če organizatorji sestankov in predavanj nekritično ponavljajo splošne parole brez lastnega prepričanja in praktičnega angažiranja, če se ne dotikajo resničnih problemov posameznega kraja ali delovne organizacije, če organizatorji sestanke spreminjajo v govoričenje namesto v možnost odločanja, saj so za to ljudje najbolj zainteresirani — potem tako prazno politično delo težko živi.

Naša politika samoupravljanja zahteva — saj je nemogoča brez mobilizacije državljanov kot aktivnih, zavednih ljudi — da na višji ravni oživi oblika, ki smo jo nekdanj uspešneje uporabljali in ki je ne morejo nadomestiti niti »moderne« niti »klasične« oblike kolektivnega političnega dela. Gre za neposredno individualno delo, ki je nekdanj aktivistu omogočalo, da spozna osebne lastnosti, probleme in zmožnosti posameznika in ga v skladu s tem vključuje v družbeno dejavnost. Tako vključevanje pa je danes, ko so zadeve še dosti bolj zapletene, možno samo tako, da kombiniramo znanje o kompleksnih problemih razvitejše samoupravne družbe s sposobnostjo spoznati individualnost posameznika in se mu tudi ustrezno približati.

Nobena izmed oblik politično-ideološkega dela — niti »klasično« kolektivno delo niti delovanje prek modernih komunikacijskih sredstev niti individualno delo — v prihodnje ne bo živelo, če mu ne bomo bistveno izboljšali kvalitete in ga kultivirali, vse to pa je odvisno predvsem od vzgoje politično-ideoloških aktivistov novega, višjega profila. Ta profil more izhajati samo iz sinteze naših dosedanjih političnih izkušenj in sodobnih političnih teženj z dosežki humanistične znanosti. Danes je funkcionalen samo tak novi tip aktivista, ki spaja poglobljeno družbeno-politično in ekonomsko znanje s psihološko-pedagoško in podobno izobrazbo in ki sintetične družbene in individualne politične metode dovolj samostojno uporablja v različnih družbenih razmerah.

III

Nekatera vprašanja današnje kulturne politike

V razmerjih med »kvalitetno« in »množično« kulturo se je zgostilo več predsodkov, ki zavirajo kulturni razvoj.

Prva vrsta teh predsodkov napoveduje smrt kvalitetne, vrhunske kulture kot nujno in pozitivno logiko zgodovinskega razvoja, ki naj se uresniči že v naši samoupravni socialistični družbi. Po tej logiki postaja kvalitetna kultura

v samoupravni socialistični družbi (ali pa bo v najkrajšem času postala) »last vseh ljudi« in zato kvalitetna kultura zginja kot pojem in kot realen pojav. Ta proces naj bi poleg samoupravljanja posebno pospeševala sodobna tehnika, saj omogoča, da »kulturne dobrine postanejo last vseh«. Kaj naj v kulturi živi in odmre, naj zaradi vseh teh razlogov odloča neposreden, posebno materialen proizvajalec, ker »omogoča življenje« vsem drugim področjem in že »ve, kaj potrebuje«.

Tak ceneni optimizem je samo navidezno demokratičen in humanističen, v resnici pa zavira razraščanje kulture, ki naj bi bila »za vse ljudi«. Nestvarnost takih pogledov kažejo naše dvajsetletne skušnje na vseh področjih, med njimi tudi mnoge negativne; ocena, da je gospodarstvo šlo preveč v širino, namesto da bi bilo intenzivnejše, zgovorno potrjuje, da nekvalitetna kvantiteta ne daje spodbude, temveč vleče navzdol.

Zaradi jasnosti v diskusiji bi mogli proti optimističnim iluzijam o skorajšnjem razkroju kvalitetne kulture v obliki njenega »vseobčega prisvajanja« postaviti stališča:

— socialistični družbeni sistem bo zmagal samo, če bo na vseh področjih, od gospodarstva do humanistične in »duhovne« kulture zagotovil boljše proizvodnjo, večjo kvaliteto in kvantiteto proizvodnje kot prejšnji sistemi; če socializem tega ne dosega, nima zgodovinskega opravičila za svoj obstoj; kvaliteten napredek kulture je zato eden od osnovnih imperativov socialistične kulturne politike;

— nikoli ne bo, niti v modelu razvitega socializma, udeležba vseh ljudi v kulturnem ustvarjanju popolnoma enaka, nikoli ne bo popolne kulturne nivelizacije; kvalitetne razlike v kulturnem ustvarjanju bodo vedno obstajale in bodo ne samo danes, temveč tudi v najbolj humanistični družbi nujni del stalnega napredovanja;

— možno in nujno pa je, da se odstranijo premoste prepadi med okostnelo manjšino najvišjih kulturnih proizvajalcev in konsumentov ter večino ljudi, ki je bila odrinjena;

— ta premostitev kulturnih prepadov ni možna v obliki dekadence vrhunske kulture, temveč vedno samo v kulturnem napredku širših množic in hkrati s stalnim napredkom vrhunske kulture; zniževanje, nazadovanje vrhunske kulture nujno pomeni zaviranje kulturnega napredka množic, ker sta obe ravni celotne kulturne dinamike nujno povezani;

— bistveni kulturni napredek množic zahteva ogromne napore kvalitetne kulture in veliko sredstev; od tega, koliko najboljših ljudskih sil in sredstev bo družba določila za posamezno kulturno področje, ne pa od dobrih želja, je odvisno, koliko bodo zginevale globoke razlike v kulturi, podedovane iz stare družbe;

— sile in sredstva, ki jih je naša družba dodeljevala za razvoj določenih kulturnih področij, so bila sorazmerno majhna, del koncepcij, ki so vplivale na kulturno politiko, pa je bil napačen.

— prazna kvantiteta (ki ni niti kvantiteta, ker ne pomeni nič realnega in plodnega) se je začela množiti tudi na posameznih področjih kulture, seveda ne v takih oblikah kot v gospodarstvu (ne v obliki imobiliziranih investicij): formalno zelo razširjeno šolstvo in množično politično delo s sorazmerno slabimi uspehi; nekvalitetna popevkarsko-cowbojska-nogometna množična »kultura«; razmah modernih sredstev za informacije z nezadostno vsebinsko ravnijo.

Smisel teh tez bo bolj plastičen, če se zadržimo ob nekaterih teoretičnih in praktičnih enostranostih v doseđanji kulturni politiki.

Se zdaj, po dvajsetih letih skušenj, se večkrat v praksi pojavlja neplošno pojmovanje, da »kulturno krizo« najuspešneje rešujemo z organizacijsko-kadrovskimi, finančnimi in podobnimi prijemi: če v kulturi »stvari ne gredo«, jih reorganiziramo, drugače porazdelimo sredstva in tako upamo, da bo vse prišlo na pravo pot. Kjer se kulturna politika reducira na take prijeme, nujno zgublja zgodovinsko pobudo iz rok in mora segati, tudi če tega ne želi, po administrativnih ukrepih kot stalnih osnovnih metodah, s tem pa prihaja nujno v spor s kulturno ustvarjalnostjo.

Kvalitetne kulture ni mogoče zadušiti ali pa jo nadomestiti z nižjo stopnjo od dosežene, saj v sodobni družbi ni več mogoče skriti večjih dosežkov preteklosti ali drugih delov sveta, pa zato postaneta kaj hitro očitna kulturno upadanje ali zastoj. Kadar administrativna kulturna politika ne spodbuja kvalitetne in kvantitetne ustvarjalnosti, ne more zase pridobiti, najboljšega elementa družbe, saj si ta od površnih zadovoljstev (karriere ipd.) prizadeva k polnejši, to je ustvarjalni afirmaciji.

Organizacijsko-finančni vidiki kulturne politike so pomembni, toda samo tedaj, če so usmerjeni predvsem v čim boljšo in čim večjo kulturno produkcijo, če so njej funkcionalno podrejeni.¹⁷ Ko pa se administrativni ukrepi odtujujejo kulturni ustvarjalnosti, ima ta pred njimi rešpekt samo še kot pred silo, to pa pomeni že latentno dezintegracijo med njima, ki bo postala očitnejša, brž ko sila popušča. Popuščanje in delitev sfer, čeprav sta boljši od nasilja, ne vodita k sodelovanju, če ena družbena sfera ne ceni druge zaradi skupnih vezi v humanistični ustvarjalnosti. Zato »popuščanju« sile, ki ni povezano z medsebojnim kvalitetnim sodelovanjem, spet nujno sledi intenzivnejše administriranje, njemu zopet popuščanje itd.; ta krog se vrti na mestu, dokler ne nastanejo bistveno nove vezi med kulturo in politiko.

V kulturno politiko vnaša nejasnost tudi mešanje vrhunske kulturne ustvarjalnosti s kulturnim aristokratizmom. Tudi v humanistični socialistični družbi — ta je mogoča samo, če je kvalitetni kulturni vrh bistveno manj oddaljen od množic in manj personalno okostenel kot doslej — bo vedno obstajal tak vrh, kot predhodnica celotnega družbenega napredka. Novi kulturni dosežki, ki bodo v prihodnje odpirali napredek človeštvu, bodo vedno proizvod posameznika ali nekaj ljudi, nikoli pa proizvod vseh ljudi na vseh področjih. Taki dosežki morejo biti bistveno pogostejši, morejo biti bistveno manj vezani na redkega posameznika in okostenelo skupino, so lahko bolj kontinuirani, bolj množični — toda po nikakršnem računu verjetnosti se ne morejo približniti v vseh glavah v istem trenutku vse nove ideje.

Prav v tem, da je kultura ustvarjanje, leži nujnost, da je vedno tudi (ne samo) izrazito individualno ustvarjanje in da je kulturno ustvarjanje največje, ko nastajajo nove, ne pa, če se samo reproducirajo že dosežene vrednote. Če hoče biti socializem najnaprednejši družbeni sistem, ki na vseh področjih razvija boljše proizvodnjo kot vse prejšnje formacije, mora z vsemi silami raz-

¹⁷ Samo iz oportunističnega strahu pred nepopularnostjo v določenih krogih ne moremo trditi, da nikoli v socialističnih deželah nazadnjaške sile niso poskusile izkoristiti umetnosti in znanosti in da so zato kakršni koli administrativni ukrepi bili vedno nazadnjaški; še bolj pa bi bilo nevarno to dejstvo porabiti kot opravičilo, da bi ostali pri administrativni kulturni politiki.

vijati (pravi, ne navidezni) kulturni avantgardizem, ki je bistvena premisa napredka. Taka logika kulturnega razvoja ni fatamorgana prihodnosti, temveč zelo otipljiv problem sedanosti. Malo poenostavljeno, toda dosti očitno: od tega, kakšne bodo vrhunska znanost, umetnost in politika, je že zdaj neposredno odvisno, kakšna bo vrednost prihodnjih političnih funkcionarjev, visokih in višjih šol; od njih je zopet odvisna kakovost prihodnjega kadra in vseh tistih, ki oblikujejo učenca, prihodnjega roditelja in upravljalca. Tako je celoten krog kulturnega ustvarjanja od vrha do osnove popolnoma sklenjen in v spiralo napredka ga more dvigniti samo napredek kulturne avantgarde.

Zato sta vzdrževanje in razvijanje vrhunske kulture, posebno na naši stopnji razvoja, bistveno politični vprašanji, posebno ker velja, da more vrhunska kultura hitreje usahniti, kot pa se ponovno oblikovati brez predhodne kontinuitete.

Teza o nujnosti kvalitete in avantgardizma v kulturi se ne srečuje z očitki aristokratizma, če za presojo vzamemo dosedanje družbene izkušnje, posebej tiste, ki naj bodo neposredno pri roki. Vse od nastanka modernega socialističnega gibanja je znano in v praksi priznано stališče: vsi delavci in vsi delovni ljudje tudi zaradi subjektivnih vzrokov niso enako angažirani v naprednem političnem boju, obstaja namreč manjšina, ki je v tem boju odločnejša, avantgardna, vodeča, zato pa tudi organizirano nastopa. Če sta avantgardizem in aktivizem tako izrecno deklarirana in afirmirana v ožji politični sferi, zakaj naj bi bil greh na drugih kulturnih področjih (pri tem ne mislimo na monopolistično oblast teh področij, saj se v njih že zaradi njihove družbene narave oblast ne more osredotočiti in zato niti ne morejo postati tipična sila nad celotno družbo).

Parola, naj sam neposredni materialni proizvajalec presodi, kakšna kultura mu je »potrebna«, in naj ostane pri življenju samo taka, ki jo bo on »kupal«, je varianta politike, ki jo je nekoč žargon označeval kot »iti na repu množice«. To je tipična kombinirana kulturno-uravnilovkarska in birokratična težnja, ki navidez povzdiguje »običajnega« človeka na »komandno« kulturno pozicijo, v resnici pa ogroža njegovo kulturno rast, posebno kadar dopušča, naj kdo drug »v imenu« materialnega proizvajalca odloča na kulturnih področjih.

Vse dosedanje izkušnje kažejo, da popolna stihija ne bi nikoli večine ljudi pripeljala, da bi konsumirali pomembnejše dosežke, še manj pa, da bi kulturno ustvarjali. Stoletna, pa tudi današnja skušnja kaže, da bi se verjetno še danes večina ljudi, če bi bila popolnoma prepuščena sama sebi, zadovoljevala prej s površno popevkarsko ali striparsko potrošnjo, kot pa bi konsumirala Marxov Kapital, kvalitetno literaturo in glasbo. V sedanjih razmerah, ki bodo še dolgo trajale, ne moremo meriti resničnega družbenega pomena kulturnega akta samo po tem, kako široko potrošnjo ima. Gotovo je Marxov Kapital, Tolstojeva in Balzacova dela temeljito prebralo manj naših aktivistov, kot pa je bilo bralcev manj kvalitetnega, »zabavnega« berila.

Kulturna rast vseh delovnih ljudi je mogoča samo tedaj, če jih bodo na tej poti vodile bolj razvite in zavedne kulturne sile, če bo družba voljna in sposobna, da za kulturni napredek večine daje veliko več kot kdajkoli v zgodovini, in če se bo bistveno zvišal materialno-ekonomski standard. Če hočemo, da bodo delovni ljudje bolj aktivno sodelovali v kvalitetni kulturi, moramo poskrbeti, da bomo imeli več časa, več materialnih možnosti in večjo izobrazbo.

za vse to pa je potrebno veliko več družbenih sredstev in vzgojnega kadra.¹⁸ Šele če ugotovimo vse te pogoje za kulturni napredek večine, (ki jih res moremo uresničevati samo postopno) postane naš odnos nasproti njemu zavzet, saj realno odkrivamo, kaj vse je potrebno zanj narediti. Leporečno besedovanje o »množični kulturi«, ki beži od priznanja in uresničevanja pogojev zanj in implikacij, pa samo zamegljuje in konzervira dosedanje še zelo nezadovoljivo stanje. Zato sta organizirano kulturno vodenje in organizirano prizadevanje najbolj aktivnih kulturnih ustvarjalcev, da v okviru demokratičnih oblik priborijo najustreznejšo kulturno politiko, nujen faktor napredka (ki se ostro razlikuje od administrativno diriganega in dnevno politično usmerjenega kulturnega vodenja).

V odnose med kvantiteto in kvaliteto v kulturi se vpletajo tudi vprašanja zabavne, moderne in tradicionalne kulture. Zabavnost ni greh, saj spremlja kot stranski proizvod tudi najkvalitetnejšo kulturo. Obstoje pa velike razlike med različnimi vrstami zabave. Kultura, ki je že vnaprej tempirana samo na zabavo, izpolnjuje morda eno izmed človekovih potreb, toda sorazmerno najmanj aktivno-ustvarjalno. Kdor pa želi zabavo samo kot odstranjevanje lastnega dolgočasja, je tudi kot konzument najmanj pripravljen za zahtevnejše stvaritve. Tudi tako imenovana »zabavna kultura« (popevke, avanturistična literatura) more biti kvalitetna; tudi skoznje morejo narediti nekateri prve korake v kulturo. Toda prav zaradi svojega apela na površne ali negativne strani človeka velik del aktualne »zabavne« kulture ni pomembnejša, še manj pa osnovna oblika širokega kulturnega napredka. Zaradi tega je nevarna iluzija, ki jo večkrat čutimo tudi v kulturni politiki, da je vsak razmah množične »moderne« zabave že bistveni kulturni napredek množic.

To slepilo dopolnjuje in podaljšuje drugo: da bo množična kulturna revolucija zaradi modernih tehničnih sredstev povsem enostaven posel. Ta sredstva res olajšujejo širjenje kulture, vendar pa je to odvisno predvsem od »ljudskega faktorja«, od vseh omenjenih pogojev za množično rast kulturne kvantitete in kvalitete: od delovanja in možnosti kulturne avantgarde, od dobrih kulturnih vzgojiteljev in izobrazbe širokih slojev (vse od otroških let) in od materialnih sredstev, ki jih družba dodeljuje za razvoj vseh teh kulturnih sestavin. Brez uresničevanja teh najbolj bistvenih pogojev množičnega kulturnega napredka je pripovedovanje o revolucionarni vlogi sodobnih tehničnih sredstev povsem prazno. Brez kvalitetnega kulturnega ustvarjanja in intenzivne kulturne vzgoje morejo postati sodobna tehnična sredstva kaj hitro instrument za množično širjenje lažne kulture, masovne kulturne dekadence, kajti dekadenca ne zahteva takih naporov kot resnična kulturna rast. Še tako razvita tehnična mreža za kulturno posredovanje ne bo nič opravila ali pa bo kvarno delovala, če bo kultura slabe kakovosti, sprejemal pa jo bo človek površne izobrazbe in okusa. O vsebini in učinku sodobnih sredstev za obveščanje odločajo torej predvsem drugi, »živi« činitelji izven teh sredstev.

V naši kulturni politiki ni dovolj razčiščen odnos med moderno in tradicionalno kulturo. Nevarno je povezovanje vse tradicionalne kulture s političnim

¹⁸ Če sama kulturna potrošnja na višji ravni zahteva znatno predhodno izobrazbo in določen napor, ki je nemogoč brez ustreznih materialnih in psihofizičnih dispozicij (nemogoče je, da konzumira kvalitetno kulturo preutrujeni delavec, ki osem ur dela v tovarni, nekaj ur doma, nekaj ur pa zgubi za vožnjo na delo).

konservativizmom, češ da se tako prežemata, da bi oba morali dati v muzej — če že ne našo tradicionalno vrhunsko umetnost, pa vsaj tradicionalno kulturno-prosvetno delo in staro ljudsko, »kmečko« kulturo; zamenjala naj bi jih »moderna« množična kultura. Taka razmišljanja nosijo v sebi nevarnost množične kulturne dekadence, če z moderno množično kulturo označujemo enega tipičnih sodobnih nekulturnih pojavov, tisto »kulturo« praznih filmov, popevk in športnih aren, ki samo spremlja moderno oblastniško politiko. Moderno oblastništvo večkrat v »višji«, še »slajši« obliki ponavlja staro politiko *panem et circenses*: uspavanje množic, s tem da zadovoljujejo njihove materialne potrebe in jih premeščajo iz politične v cirkuško areno. Bistvo te dehumanizacije očitno ni niti v iskanju novih oblik (v stripu, popevki) niti v tematiki (pionirji divjega zahoda, eros itd.), temveč v skrajno osiromašeni podobi človeka, ki jo vsebuje znaten del moderne »zabavne« proizvodnje; to podobo hlatajoče, v bistvu pa povsem pasivno absorbirajo ljudje, ki so nenadoma vrženi iz stare kmečke, obrtniške, malomeščanske civilizacije v tehnizirani mestni svet, v katerem si še niso znali ustvariti novega, višjega sistema vrednosti, temveč so skrajno pasivni uživači skrajno siromašnih duhovnih proizvodov.

Vladujoči sloji civiliziranih dežel so največkrat zadovoljni, da v množicah vladajo površni idoli, saj njihova vladavina olajšuje tudi managersko, tehnokratsko, birokratsko in moderno kapitalistično vladavino. Tudi posamezni socialistični manageri pri nas niso daleč od take »moderne« koncepcije, ki naj bi z višjim materialnim standardom, oslajenim z nekaj ščepci kvazi kulture, omehčala množičnega modernega državljana kot objekt politike in prispevek tehnike.

Tak državljan postaja, čeprav mu je materialno življenje lažje, v mnogočem kulturno siromašnejši tudi v primerjavi s tradicionalnim drobnim proizvajalcem in udeležencem naše polpretekle »čitalniške« kulture. Stvar ni samo v tem, da se nekaterim gnusi moderni korumpirani in prazni državljan, temveč bi ustvarjanje takega tipa neposredno ogrozilo socialistično politiko, posebej pa razvoj samoupravljanja. Korumpirani in prazni moderni človek je po vsej svoji psihično-ideološki konstituciji popolnoma tuj in nasproten aktivnemu in samozavestnemu samoupravljalcu, ki je pripravljen sprejeti tveganje in napore kritične udeležbe v družbenem odločanju.

Izhod seveda ni v begu nazaj, v okostenelem konzerviranju folklorne in čitalniške kulture (saj spremenjeno družbeno življenje prinaša tudi nove kulturne oblike in zahteve), temveč v preraščanju te tradicionalne kulture, v uporabljanju vseh njenih pozitivnih elementov. Folklorna in čitalniška kultura (odri, pevski zbori, čitalnice, telesnovzgojna društva) je pomenila večkrat bolj aktivno, bolj kvalitetno kulturno ustvarjalnost širokih slojev kot del današnje »kulture«. Humanistični koncept in vrednote, ki jih je vsebovala, večinoma niso bili siromašnejši, ampak bogatejši od moderne kvazi kulture, so bolje izražali specifično življenje človeka na naših tleh in ustvarjali bistveno bolj aktivnega množičnega sodelavca v kulturnem, pa tudi celotnem družbenem življenju. Moderna kvazi kultura ima tudi pri nas edini namen izpolniti čas praznemu mestnemu človeku, s tem da gódi površnim stranem njegovega bitja, medtem ko je »čitalniška« kultura skušala človeka aktivizirati in doseči njegov stvarni napredek (kulturno-prosvetni, telesni), ki je bil najožje povezan z naprednimi političnimi cilji (z delavskim gibanjem, s težnjo k nacionalni neodvisnosti).

Ne gre za sentimentalno vzdihovanje za nekdanjo množično kulturo, temveč za to, da se postopno vzdignemo više od nje, pri tem pa izkoristimo vse pozitivne tradicionalne vrednote. To omogoča najbolj racionalen in hiter napredek, veliko teže pa bo ustvarjati popolnoma znova, če bi propadle že ustvarjene vrednote. Ta nevarnost dekadence pa je stalna bodisi zaradi managersko-birokratične miselnosti posameznikov bodisi zaradi pomanjkljivega koncepta kulturne politike in nezadostnih sredstev bodisi zaradi popuščanja stihiji in kulturni uravnalovki, pa tudi zaradi nezadostne odgovornosti nekaterih družbenih organov.

V žalostne razprave, ali je kultura, posebej pa vrhunska, sploh potrebna, se poleg omenjenih predsodkov vpleta še eden: nekateri merijo koristi kulture samo neposredno, trenutno. Odtod pa sklepajo, da so nepotrebne predvsem tiste osnovne aktivnosti kulture, ki ne dajejo »takoj«³ sadov, so pa, dolgoročneje gledano, bistvene za kvalitetno in množično raven kulture. Čudno je, da se to pojavlja, ko so na vrsti določena področja kulture, medtem ko je v življenju ljudi, posebno pa v našem gospodarskem, samo po sebi razumljivo naziranje o neizbežnosti tudi takih dolgoročnih investicij, ki se bodo amortizirale šele čez desetletja.

Poleg managerskih, birokratičnih in uravnalovkarskih stališč razvodenjujejo učinkovitost skupne kulturne politike tudi pogledi posameznih kulturnih delavcev. Kulturnopolitične in filozofsko-estetske koncepcije, ki jih razglašajo v kulturni politiki in poskušajo uresničiti nekateri umetniški kritiki, znanstveniki in filozofi, so toliko enostranske, da je na prvi pogled nerazumljivo; gre namreč večkrat za ustvarjalce, ki so na svojem ožjem, »nepolitičnem«⁴ področju ustvarili take vrednote, da so postali bistveni del humanega življenja naših narodov in vsakega od nas.

Koncepcije o »čisti duhovnosti«⁵ in »elitnosti«⁶ kulture ločijo te delavce od drugih ustvarjalcev. Pojmovanje, da je politika absolutno zlo, jim onemogoča tisto funkcionalno-kritično aktivnost v odnosih med kulturo in politiko, ki edino obe plemeniti in dopolnjuje. Koncepcija, da je Evropa v vsakem pogledu absolutna utelesitev kulture, pa nehote našo kulturo stavlja v odnos epigonske podrejenosti, neizvirnosti in nehote podpira prizadevanja, ki hočejo opravičiti kapitalizem, imperializem in konservativizem, namesto da bi zavzeli tudi nasproti evropski zgodovini ustvarjalno-kritično, tj. kulturno stališče. Tako stališče nedogmatično in brez vsakodnevnih pragmatističnih predsodkov diferencira in absorbira kulturne pridobitve Evrope, pomembne za vse človečanstvo, od tistih izrazitih oblastniških nehumanosti, ki so njena zgodovinska sramota in so se prav v Evropi izrazito superponirale nad bogatim kulturnim fondom. Taka kritična usmerjenost bi bila pomembna za nas same, za razvoj slovenskega naroda. Če namreč hočemo kulturno napredovati in se iztrgati iz evropskih tradicionalističnih razklanosti, nam kot zgodovinskemu delu Evrope ne ostane nič drugega, kot da natančno določimo naše pozitivne in negativne zgodovinske usedline. Dogodki zadnjih dvajsetih let nam za to dajejo izredne možnosti. Kritična razčlenitev evropskega zgodovinskega fonda v nas samih bi sicer zahtevala izreden napor, s tem pa bi tudi prispevali k napredku Evrope: nobeni skupnosti ne koristi imobilistična, nekritična zagledanost v lastno preteklost (kar pa delu Evrope še zmeraj preti, saj se ni temeljiteje iztrgala iz starih družbenopolitičnih okvirov, ki to zagledanost reproducirajo).

Nekritičnost nasproti inozemskemu, posebej evropskemu kulturnemu fondu, ki tudi utesnjuje našo kulturno ustvarjalnost, ima številne variacije. V umetnosti, posebno v književni kritiki, se izraža v sprejemanju nekaterih poenostavljenih enostranosti, ki vladajo že desetletja: v umetniškem ustvarjanju naj bi bilo miselno-racionalno povsem ločeno od čustvenega iracionalnega ali imaginativnega; čustvenost, iracionalnost, naj bi bila edina človekova polnost, racionalnost pa njegova omejitev; edino resnično umetniško dojemanje naj bi bilo absolutno neposredno, intuitivno, subjektivno, individualno, apriorno. Enostranost teh gledišč, prevzetih iz znanih filozofskih smeri, je tolikanj preprosta, da je ni potrebno posebej analizirati, saj je v umetniškem in vsakem kulturnem ustvarjanju dosti vidno vsaj dialektično-polarno prelivanje čustvenega in racionalnega, neposrednega in posredno-dolgoročnega, intuitivnega in diskurzivnega, individualnega in družbenega, subjektivnega in objektivnega. Z ugotovitvami o takih in podobnih polarnostih še malo ne menimo, da smo jih že »končno« in globlje spoznali ali pa da smo rešili bistvene probleme estetike. Samo ugotavljamo, da se celo do takih primarnih dialektično-metodoloških in skoraj očitnih resnic ni mogel prebiti tisti del kulture, zlasti humanističnih ved, filozofije in umetniške kritike, ki se je prehitro in netvorno zadovoljil s »klasičnimi« filozofskimi stališči.¹⁹ Neredko so bile te enostranosti (kot so parole: »apriorno zlo politike«, »miselnost, racionalnost je nasilje nad umetniško in človeško resnico«) samoobramben refleks pred administrativnimi, dogmatsko-ideološkimi in pragmatističnimi političnimi posegi v kulturno sfero. Preprosta in sebi sami škodljiva taktika nekaterih kulturnikov je bila v tem; če birokratični elementi intervenirajo pod plaščem določene teoretske enostranosti, se zaščitimo z umikom v nasprotno enostranost. Z anatemo »miselnosti« so nekateri umetniki in umetniški kritiki hoteli dati na znanje, da naj bo kulturno umetniška sfera zavarovana pred poenostavljenimi »idejnimi obsodbami«, ki so poskušale umetnost reducirati na miselno-spoznadni odsev baze in jo oceniti po intenzivnosti tega odseva (pri tem je stalinizem svojo bazo tolmačil lažno idealizirano in s tem umetnost ter znanost teoretično silil na glorifikacijo).

Toda beg v nasprotno skrajnost, v trditve, da objektivnost, miselnost in politika nimajo nikakršne vrednosti za človeka in kulturno ustvarjalnost, je nekaterim kulturnikom omogočil samo navidezno obrambo. V resnici pa so bile njihove teze s svojo teoretično majavostjo, ranljivostjo in imobilnostjo samo pasti, v katere so sami sebe ujeli in z njimi sami sebe omejili. Ker niso dialektično in tvorno prerasli obeh skrajnosti v tolmačenju relacij, kot so čustveno (ali intuitivno) — miselno, imaginativno-racionalno (diskurzivno), politično — kulturno, pač niso mogli kritizirati administrativnih posegov v kulturo z višjega, tvornejšega stališča. Zato niso mogli pretendirati na pobudo in polnejši prispevek v oblikovanju kulturne politike. Na srečo pa ni tudi pri nas kulturna dejavnost številnih umetnikov, kritikov in znanstvenikov daleč prerasla (v pozitivnem smislu) njihove ozke ideološke, kulturnopolitične in filozofske okvire.²⁰

¹⁹ Rešitev iz teh enostranosti ne bi bila niti v parolarskem sprejemanju teze o polarnem spajanju enostranosti, temveč samo v temeljiti analizi, v čem je posebnost teh polarnih odnosov na posameznih kulturnih področjih.

²⁰ Gre pravzaprav za dosti splošen in razumljiv, v dosedanji družbi že kar zakonit pojav, da ljudje često v vsakdanjem življenju pomenijo in ustvarjajo nekaj drugega, kot sami sebe idejno-politično zamišljajo. Tako tudi umetniki, ki menijo, da je njihovo ustvarjanje absolutno »osvobojeno« razuma, vedno

Svobodnejši razmah naše kulture še zelo ovira dogmatiziranje marksizma, trganje in prikrojanje posameznih citatov, kot da so to nekakšni absolutni, iracionalno-avtoritativni dokazi. To dogmatiziranje se ne javlja samo v klasični stalinistični obliki, ki je sedaj bistveno manj možna kot nekdanj, temveč tudi v nizu drugih »modernih« variant. Odnos do marksizma bo postal kulturno ustvarjalen šele tedaj, ko bo bolj prodrlo v kulturno podnebje spoznanje in priznanje: da je klasični marksizem v mnogočem (antropologija, dialektika, politična ekonomija, sociologija) bistvena pridobitev evropske kulture; da bi bilo neracionalno, če ne bi čimbolj porabljali takih pridobitev (kar enako velja za vse tradicionalne kulturne pridobitve), da pa ta poraba more biti samo kritično-racionalna; da tudi v marksizmu ni ničesar absolutnega, popolnega in večnega (čeprav so v njem tudi številne trajnejše vrednosti) in da tudi klasični marksizem ni temeljito obdelal številnih pomembnih področij; da je v družbi nastopilo po klasičnem marksizmu še mnogo pomembnih, neobdelanih pojavov, v znanosti pa so se pojavila mnoga nova dognanja in problemi.

Šele ko se bomo odločno napotili — ne da bi pozabili, kar je v marksizmu vrednega in novega — predvsem na področja problemov, ki jih ta ni obdelal, bomo imeli do njega resnično ustvarjalen, resnično marksistični odnos.

Ena izmed omenjenih filozofskih skrajnosti bi še posebej onemogočila plodno in širše kulturno sodelovanje in resnično napredovanje. Teza o čisti »neposrednosti« in absolutni subjektivnosti v ustvarjanju v celoti zanikava možnost kakršnihkoli splošnejših in trajnejših meril za oceno kulturnih del, saj negira možnost, da bi obstajale kakršnekoli obče kulturne vrednosti. Po logiki tega subjektivizma so mogoči samo absolutno individualni ali ozko-grupni okusi, zato ne bi bilo mogoče nikakršno bistveno medsebojno delovanje, nikakršno trajnejše kritično sodelovanje kulturnih tvorcev.

Iz preprostega dejstva, da imajo ljudje tudi neke bistvene skupne lastnosti in je te obče človekove odlike možno spoznati, da obstoje na vsakem področju družbenega življenja tudi obče vrednosti in da se te razvijajo prav zaradi individualne različnosti, pa sledi povsem drugačni kulturno-politični zaključki kot iz subjektivizma. Prepad med individualnimi in skupinskimi vrednotami na eni in širšimi družbenimi vrednotami na drugi strani nikakor ni nujen. Nasprotno: določena (ne vsaka) individualnost in različnost mnenj more biti (in je večkrat v dosedanji zgodovini tudi bila) prav oblika, ko so se izoblikovali splošni kriteriji in skupne vrednote. Tisti, ki resnično težijo h kulturnemu napredku, morejo vkljub nujnim medsebojnim razlikam in s svojim razčiščevanjem objektivno in izkustveno-komparativno ugotoviti, ali je določeno umetniško in znanstveno delo samostojen prispevek ali pa rutinsko in epigonsko ponavljanje; morejo ugotoviti razlike med deli, ki so znatno izpod dosežene ravni ali pa nad njo na določenem kulturnem področju in vnašajo bistveno več ali manj v podobo človeka in fond njegovih kulturnih vrednosti.

razumsko komponento intenzivno in svojstveno spajajo s čustveno in intuitivno. Poenostavljena politična in filozofska tolmačenja nekaterih znanstvenikov in umetnikov — kolikor ni vzrok temu zavestna ozka stanovska politika — nastajajo, ker razsipajo politične, kulturno-politične in filozofske deklaracije kar mimogrede, ker se ukvarjajo s temi vprašanji kot z nekakšno nedeljsko zabavo in ker v oblikovanje svojih politično-kulturnih in filozofsko-estetskih nazorov ne vlagajo niti približno take ustvarjalne vestnosti in naporov kot v oblikovanje svojih lastnih (dosti vrednejših) umetniških in znanstvenih stvaritev.

Zveze in nasprotja med individualnimi in splošnimi kulturnimi vrednotenji ne bo mogoče nikoli tako »urediti«, da bi se to individualno in splošno spremenilo v medsebojno dialektiko, ki bi bila popolnoma harmonična, točno odmerjena in usmerjena v obči kulturni napredek. Vsekakor pa bi bila naša ocenjevanja kulturnih stvaritev bistveno manj med seboj tuja in bistveno bolj plodna, če ne bi bila tako enostransko pod vplivom posameznih slojev, cehov in skupin kot dosedaj, temveč bolj usmerjena v samo kulturno ustvarjalnost.

Dr. Vojan Rus

RAZGLEDI

IN MARGINE MLADE ČEŠKE POEZIJE

Dejstvo, da obstaja — letos že peto leto — Klub přátel poezie, knjižna polica praške založbe Československý spisovatel, kjer izhajajo izvirne in prevedene pesniške zbirke v povprečni nakladi več kot dvajset tisoč izvodov, priča dovolj prepričljivo — vsaj kot se zdi — o tem, da je z današnjo češko poezijo prav tako kot z gospodom Hrabalom vse v popolnem redu. Res je, da izhaja v češčini vsak dan — v časopisih in knjigah — skoraj nepopisno število verzov. To dejstvo najbrž že spada k sodobnemu češkemu literarnemu in verjetno ne samo literarnemu življenju: ni slabo sloveti kot narod z izrednim smislom za pesništvo in pesniške stvari — poleg vsega drugega seveda.

V resnici pa ni vse tako preprosto. To lahko ugotovimo takoj, ko se začnemo zanimati za druge, ne samo za kvantitativne momente. Hiperprodukcija poezije, ki že polagoma nakazuje prve simptome inflacije poezije, povzroča že dlje časa nove in nove gube na zaskrbljenih obrazih knjigotrških strokovnjakov in »strokovnjakov«, in tako — medtem ko imajo v Klubu přátel poezie naklade, ki že spadajo med zgodovinske znamenitosti stare Prage — niso redki primeri, da nadpovprečna nova izvirna pesniška knjiga izide v nakladi tudi pod tisoč izvodov. To samo po sebi seveda ni nesreča — samo da obenem izhajajo številne povprečne in tudi podpovprečne zbirke spretnih avtorjev, ki so se zelo hitro znašli v načinih sodobnega pesnikovanja. To pa tudi povzroča globoke gube na obrazih: vsak bravec, ki še vedno hoče jemati sodobno poezijo resno — in kritik spada sam že po izvoru — si mora ob pesnikih večkrat zastaviti vprašanje, ali si kdo iz njega brije norce ali je norec sam (tisti *kdo*) ali pa samo neumnež (in predrznež hkrati).

Ne gre za ta vprašanja, ne gre za to, da se braveci in tudi kritiki včasih najdemo v zadregi — saj je to celo dobro, kajti prevelika gotovost že po navadi pomeni nezavestno sicer, zato pa tembolj žalostno pot do sklerotičnega samozadovoljstva. Gre za to, da hiperprodukcija poezije (in »poezije«) na žalost ni in ne more biti samo knjigotrški pojav in da ima resne posledice tudi v poeziji sami: da se je neznansko zvišal — rekel bi — tudi grafomanski nivo. Tehnično stran pesniške obrti obvladuje danes grafoman včasih bolje od pravega pesnika. Tako imamo veliko pesniških falzifikatov, ki se jih marsikdo — večkrat tudi sam avtor — sploh ne zaveda. Prava pravcata babilonska mešnja. Na srečo